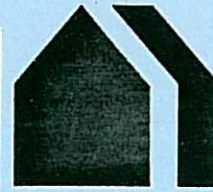

47

**PROSJEKT
RAPPORT**

BYGGFORSK

Norges byggforskningsinstitutt

Likestillings- perspektiv på boforhold

Siri Nørve:

Likestilling, bolig og nærmiljø

Ole Gulbrandsen:

Likestilling og bolig

Britta Martens og Siri Nørve:

Litteraturoversikt

Prosjektrapport 47

Likestillings- perspektiv på boforhold

Siri Nørve:

Likestilling, bolig og nærmiljø

Ole Gulbrandsen:

Likestilling og bolig

Britta Martens og Siri Nørve:

Litteraturoversikt

Norges byggforskningsinstitutt 1989

Prosjektrapport 47

**Likestillingsperspektiv
på boforhold**

Siri Nørve: Likestilling, bolig og nærmiljø
Ole Gulbrandsen: Likestilling og bolig
Britta Martens og Siri Nørve: Litteraturoversikt

ISBN 82-536-0299-5

UDK 728:396.1

© Norges byggforskningsinstitutt 1989
Forskningsveien 3B
Postboks 123 Blindern, 0314 Oslo 3
Telefon 02 46 98 80
Telefax 02 69 94 38

INNHold	Side
1. LIKESTILLING, BOLIG OG NÆRMILJØ	
FORORD	3
1. INNLEDNING	4
2. HVA ER LIKESTILLING	5
Levekårstenkinga	8
Problemer for sammenlikning	9
3. EN PROSESSMODELL ELLER AKTØRER OG ARENAER	11
4. HVA ER DE VIKTIGSTE RESSURSER/VERIDER/INTERESSER SOM BOLIGEN FORDELER?..	14
4.1 Bolig, miljø og lønnsarbeid	15
4.2 Fordeling av sosiale verdier - om nærmiljøet som arena	20
4.3 Fordeling av kulturelle verdier	25
5. OPPSUMMERING	27
Fotnoter	29
 2. LIKESTILLINGSPERSPEKTIV PÅ BOFORHOLD	
En empirisk tilnærming	
 Sammenfatning og konklusjon	1
 Innledning	2
Ulikheter i inntekt blant yngre	3
Har flere par med to inntekter gitt større forskjeller?	5
Generelt om boforholdene for personer over 25 år	6
Boligforholdene for de som bor alene i alderen 20-24 år	8
Inntekten til de yngre aleneboerne	10
Nye datakilder	12
 3. LITTERATUROVERSIKT	

FORORD

I forbindelse med Kommunal- og arbeidsdepartementets arbeid med likestilling innen sitt område, ble NBI bedt om å bidra. Bidraget var ment som et forprosjekt for å finne ut hvilke områder en burde gå videre på; utrednings- og forskingsmessig. Foreløpig er det fra NBIs side initiert to prosjekter som er søkt delfinansiert fra NORAS' likestillingsprogram.

Forprosjektet er treleddet. En ønska å styrke kunnskapsgrunnlaget ved å samle sentral litteratur innen feltet. Dessverre viste det seg å være lite norsk litteratur som direkte gikk på feltet bolig - nærmiljø - likestilling. Men negative funn er også kunnskap. Det gjenspeiler det forholdet at lite er gjort og tenkt innen dette feltet.

En har prøvd å finne de sentrale problemstillingene ved å gjøre ett søk via foreliggende empiri og ett via mer teoretisk arbeid. Den teoretiske delen viser i hovedsak problemer og perspektiver en kan ta opp. Den empiriske delen er et forsøk på å se om det finnes vesentlige ulikheter mellom menn og kvinner og i tilfelle, langs hvilke linjer synes disse å gå?

1. LIKESTILLING, BOLIG OG NÆRMILJØ

SIRI NØRVE

LIKESTILLING, BOLIG OG NÆRMILJØ

1. INNLEDNING

Dette er ment å være et prinsippnotat om hvordan en kan se likestilling i forhold til bolig og nærmiljø. På den ene side må en tenke gjennom hva likhet/likestilling prinsipielt kan være, på den annen side hvordan dette kan behandles når bolig og nærmiljø er temaet. For å gjøre det siste må en også prøve å si noe om hva som er det genuine eller egenartede med bolig og miljø, hva er det egentlig vi skal fordele ut fra politiske mål? Og hva er egentlig det vesentlige: utgangspunktet, sluttresultatet eller vegen/prosessen?

Fordi intensjonen er å finne en mer prinsipiell tilnærming, er empiriske forhold i liten grad trukket inn. Det finnes en mengde empiri mht. bolig og miljø. Den kan seinere trekkes inn på de perspektiver eller delspørsmål som departementet ser som interessant for videre arbeid. Notatet er prinsipielt på den måten at det prøver å gi en oversikt der både materielle og mer immaterielle størrelser trekkes inn.

Som kjent er ikke alle typer forhold tilgjengelig for offentlig politikk. Lover, regler og offentlig forvaltningspraksis kan som oftes påvirke materielle størrelser, som f.eks. Husbankens utlånsramme og arealmålingsregler. Derfor vil ikke alle perspektiver være like relevante for departementets arbeid. Grunnen til at litt forskjellig er tatt med, er at forfatteren mener at det ofte er nyttig å danne seg et helhetsbilde før en fordyper seg i delene. Hvis ikke, kan delene lett forveksles med helheten. Dessuten tror jeg at andre aspekter enn de en jobber med daglig, kan være idéskapende og kanskje gi "nytte" på litt sikt. Hippiperiodens motto, "All makt til fantasien", lyder ikke særlig departementalt, men det kan kanskje ha en kjerne av sannhet, også for offentlig politikk?

Styringsgruppa og utredere bør derfor nytte notatet ut fra to hensyn:

- a) Hvilke dimensjoner/perspektiver kan vi gjøre noe konkret med nå?
Tiltak.
- b) Hvilke dimensjoner/perspektiver bør gjøres til gjenstand for videre utredning/forskning med sikte på mer indirekte påvirkning?

2. HVA ER LIKESTILLING?

For det første dreier spørsmålet seg om likestilling av kjønn i samfunnsmessig sammenheng. Men hva skal vi så mene at likestilling er: Absolutt likhet? Likeverd? Som barn delte vi likt og dette var enkelt og betydde en millimeterrettferdighet mht. brus, kaker eller twist. Men brus er relativt enkelt å fordele.

Mer problemer fikk en i offentlig debatt i spørsmålet om lik lønn. En blinka tidlig ut lønns- og inntektsdannelsen som vesentlige områder for fordeling. Norge ratifiserte ILO-konvensjon nr.100 (likelønnskonvensjonen) i 1959 og oppretta samtidig Likelønnsrådet. (Dette blei i 1972 avløst av Likestillingsrådet. Og i 1978 fikk vi lov om likestilling mellom kjønnene.)

Likelønnsrådet blei oppretta for å undersøke om likelønnsprinsippet blei praktisert på de ulike tariffområdene. Prinsippet var lik lønn for arbeid av lik verdi. Men hva var av lik verdi? I 1961 blei lønnsgruppene inndelt etter art av arbeid (se NAF-statistikken) i stedet for etter kjønn. Kvinnene kom da hovedsakelig i de laveste lønnsgruppene. Det kvinner gjør er altså av lavere verdi(?) Men hvor kommer verdibegrepet fra? Er det et moralsk begrep eller er det et reint økonomisk begrep knytta til markedet? I 70-åra blei denne diskusjonen tatt opp bl.a. i kvinnebevegelsen, spesielt knytta til debatten om husarbeidet. Den illustrerte både verdibegrepets flertydighet og ulikhetene i likhetstenkning som f.eks. i kvinnebevegelsen. Fordi dette er den nære fortid, kan det være verd å trekke opp dimensjonene.

I kvinnebevegelsen kan vi skille mellom to hovedtanker: Likhet og likeverdstenkninga.¹ Disse to posisjonene har hatt ulike utforminger i perioden 1880-1980.

I Likhetstenkninga har en i en tidligere periode lagt vekt på like vilkår for kvinner og menn, med stemmerett, arverett, yrkesfrihet osv. Samfunnet blei på mange måter tatt for gitt. Kvinner kunne gå inn i de samme roller/posisjoner som menn. Dette var grunnlaget for den såkalt borgerlige kvinnebevegelse. Et av resultatene var at menn blei målestokken for kvinnelig emansipasjon og vi fikk uttrykk som "menn i skjørt".

I Likeverdstenkninga i samme periode var hovedsynspunktet at kvinner og menn var biologisk ulike og hadde av den grunn ulike oppgaver i samfunnet. Kvinners oppgaver var følgelig av samme verdi som menns og skulle gies like gode vilkår. Denne tradisjonen la hovedvekta på kvinners roller som hustru og mor. Dette var hovedtradisjonen innen arbeider-kvinnebevegelsen og resonnementet bak en del sosialpolitisk tenkning.

Denne tradisjonen kan i Norge sammenfattes i Katti Anker Møllers ord: "Vi elsker moderskapet og vil dets vel, men under full frihet".

Disse to posisjonene fikk sin videreføring av den nye kvinnebevegelsen. Likeverdstenkerne tok fortsatt utgangspunkt i biologisk, men spesielt i kulturell ulikhet mellom kjønnene (men "Moder jord"-tankegangen lå ikke langt borte). Den nye kulturforståelsen var særlig inspirert av antropologiske impulser. For å oppnå likeverd, måtte kvinners virksomhet og verdier oppvurderes. Særlig omsorgsoppgavene blei satt i fokus. Oppvurdering måtte bl.a. bety avlønning (lønn som verdimål) på ulønna arbeid, omsorgslønn, husmorlønn. Kvinners virksomhet og verdier sees her primært som kvinnelige/biologiske og sekundært som sosiale/samfunnsbetingede. Mye av virksomheten i ulønna arbeid har sitt rasjonale i nyere likeverdstenkning.

Den fjerde (og foreløpig siste) posisjonen var den nye kvinnebevegelsens revisjon av likhetstenkninga. Utgangspunktet her er tanken om det andogryne mennesket. Kvinner skulle ikke bli som menn. Men menn og kvinner skulle bli like i den forstand at en hadde de samme mål og idealer for både menn og kvinner som grupper. Individder derimot skulle ikke bli identiske. Tvert imot. Samfunnet skulle tillate stor frihet og variasjon i personlighets- og rolleutforminga. Og denne utviklinga skulle skje uavhengig av biologisk kjønn. Det biologiske kjønn vil alltid bestå, men det var det sosiale kjønn som skulle "oppheves". Denne tenkninga ser på kjønnsforskjeller som samfunnsskapte og ser i prinsippet bort fra biologisk kjønn som faktor. Likestilling betyr i denne tradisjonen total sosial- og samfunnsmessig endring. Normalt snakker denne tradisjonen om kvinnefrigjøring. Mye av virksomheten har vært retta mot samfunnsanalyser og ideologikritikk. Hovedtanken har vært at menn og kvinner ville bli mer like, om de hadde et mer likeartet liv og erfaringsbakgrunn. Denne tradisjonens "reform-tenkning" har i hovedsak retta seg mot arbeidslivsspørsmål. Vi kan framstille dette i en modell:

LikeverdLikhet

1980

- 4 * Basert på samf.messig analyse
 * Samfunnets/arbeidets organisasjon
 * Arbeidslivsspørsmål
 * Fem./marxisme til radikal fem.

- 3 * Kulturelt/biologisk basert
 * Verdiaspektet sentralt
 * Fokus på ulønna arbeid/omsorg
 * Fra arbeiderrisme til øko.fem.

- 2 * Borgerlige rettigheter
 * Virksomhetsaspektet sentralt
 * Fokus på stemmerett/yrkesfrihet
 * Borgerlig kvinnebevegelse

- 1 * Biologisk basert
 * Verdiaspektet sentralt
 * Fokus på morsrollen/reproduksjon
 * Arb.kvinnebev./liberal sos.pol.

1870

Modellen kan framstilles som en utvikling fra 1. til 4. posisjon. Reint faktisk vil flere av posisjonene eksistere samtidig. Både posisjon 2,3 og 4 eksisterer i dagens offentlige debatt, om enn ikke så entydig avgrensa. Derfor er det liten enighet om hva likhet betyr. Innenfor denne tilnæringsmåten varierer altså likhet som

- like rettigheter / like sjanser pos.2
- likeverd som oppvurdering av kvinners verdi/virksomhet pos.3
- likhet som opphevelse av samfunnsskapte sosiale/kulturelle forskjeller basert på biologisk kjønn² pos.4

Ola Normann's forståelse, common sense, er antakelig mest lik posisjon 2.

Levekårstenkninga

Kvinnebevegelsen har vært en av mange aktører på den politiske arena. Litt mindre tydelig, men på den samme arena og med høge styringsambisjoner, har vi hatt ulike fag og retninger. Sosialøkonomenes begreper, verktøy og styringsambisjoner er vel kjent. Mindre kjent er sosiologiens tilnærminger. Det meste er samla under termer som "levekår" og "sosial indikatorforskning".

Levekårsforskning har utvikla en egen tradisjon i Skandinavia. De har spesielt vært opptatt av objektive/materielle faktorer som kan påvirkes gjennom offentlig politikk, f.eks. i motsetning til folks opplevelser av egne vilkår. Videre har de vært opptatt av fordeling og spesielt av det som oppfattes alment som dårlig eller uønska. Levekårsundersøkelsene er altså ingen generell kartlegging av levekår, men retta konkret mot utbedring av det dårlige. Fordi synspunkter på ulikhet og fordeling er vesentlige i tenkninga, har den norske levekårsforskninga også prøvd å drøfte mulige likhetsbegrep. Levekårsforskninga var lite opptatt av likhet mht. kjønn.³ Derfor vil jeg her ta opp de ulike likhetsbegrepene for å se om de er egnet til å si noe om kjønn og likhet. Utgangspunktet for levekårsundersøkelsen er å se utgangssituasjonen og det offentliges reaksjoner på denne. De finner da fram til fire likhetsbegrep: FORMALLIKHET, BEHANDLINGSLIKHET, KOMPETANSELIKHET og RESULTATLIKHET.

Formallikhet innebærer at alle ønskemål og preferanser likestilles (jfr. åndsfrihet/pressefrihet). Konsekvensen er ofte den at de som har mest ressurser, også lett kommer best ut under ellers like forhold. F.eks. vil menn tjene bedre enn kvinner som gruppe og vil derfor under ellers like forhold lettere kunne skaffe seg en bolig av ønsket standard. Formallikhet er derfor noe passivt - det er ingen som gjør noe. Dette er det samme likhetsbegrepet som den "gamle" likestillingsbevegelsen benytta i kampen for stemmerett og næringsfrihet (jfr. posisjon 2 i modellen i foregående avsnitt).

Behandlingslikhet er et mer aktivt begrep og viser til likebehandling av alle som tilhører samme gruppe/kategori. Ulike selektive støttetiltak i boligsektoren kan være eksempler på behandlingslikhet. Alle som har visse typer boliger, husholdninger og inntektsnivå er berettiget til bostøtte. Med denne støtten kan en etterspørre en bolig som en ellers måtte gi avkall på. Behandlingslikheten kompenserer mangel på ressurser - den griper inn i fordelingsmekanismen.

Kompetanselikhet betyr at offentlige ressurser settes inn avhengig av nivå, slik at de som gjør det samme, får det samme og de som gjør mer/er bedre også får mer. "Du skal høste som du sår". Ser vi på

fordeling av de totale boligsubsidiene (der de indirekte er de som gir de store utslagene) finner vi at de med de dyreste boligene/høgste gjelda også får den største rentestøtta. Rentefradraget kan sees som et eksempel på kompetanselikhet. Som vi ser vil denne typen av likhet forsterke ulikheten.

Resultatlikhet er det motsatte prinsipp: de offentlige ressurser må settes inn omvendt proporsjonalt med de private ressursene. Man må forskjellsbehandle for å oppnå likhet i sluttresultatet. Anvendt på boligsektoren skulle dette bety å styrke de selektive, økonomiske virkemidlene.

Problemer for sammenlikning

Det er vanskelig å se disse eksemplene i forhold til fordeling mellom kjønn. Delvis er det slik at offentlig politikk har vært lite opptatt av menn kontra kvinner som gruppe (et unntak her kan være skolepolitikken). Men det er også slik at kvinner og menn behandles på lik måte innen de ulike prinsippene, men uten at kjønn i seg sjøl er et kriterium. Vi kan her anføre to grunner:

- Ser vi empirisk på fordelinger, vil vi se at kvinner så vel som menn befinner seg innen alle sosioøkonomiske grupper.
- Ulikhet begrunnes/årsaksforklares ofte ut fra økonomi, som målestokk og som drivkraft, sjelden ut fra kjønn. Derfor vil det være naturlig å drive fordeling ut fra sosioøkonomiske kategorier.

Et annet problem i boligsektoren, er at vi her fordeler mellom husholdninger og ikke mellom individ. Kjønn kan derfor synes som et litt irrelevant kriterium, siden ca. 40% av alle husholdninger inneholder både mann og kvinne. En stor del av enslighusholdningene er også "rester" av slike familiehushold og er således etablert og utvikla ut fra begge kjønns ressurser og preferanser. Derfor lar ofte ikke individene seg sammenlikne direkte.

Et tredje problem har å gjøre med boligsektorens plass i den offentlige politikken. Boligsektoren har få sjølstendige mål. Boligpolitiske mål er ofte virkemidler i andre sektors politikk. De første (?) boligpolitiske formuleringer finner vi i Sunnhetsloven av 1860. Usunne og lite hygieniske boliger var en trussel mot folkehelse- og befolkningsutviklinga. I moderne tid har gode boliger vært en forutsetning/virkemiddel mot ulike typer sosialt avvik/atferdsavvik (kriminalpolitikk, sosialpolitikk, familiepolitikk).

Derfor vil likhetsbetraktninger være problematiske også fordi målstruk-

turen er uklar. Hva skal en måle mot? Denne sammenvevinga av mål og midler er ikke noe ualminnelig i offentlig politikk og likhetsproblemer er derfor ikke noe spesifikt for boligpolitikken/-sektoren. Likevel er nok målformuleringene i sektoren mer "vassen" og ubegrunnet enn i mange andre sektorer: "Alle har rett til en høvelig bolig" x % av gjennomsnittlig industriarbeiderlønn.

Et fjerde problem når en drøfter likhet og kjønn, er å fastslå hva kjønn er. Å fordele mellom kvinner og menn er ikke som å fordele mellom personer med mørkt eller lyst hår. Det sosiale kjønn er ikke noe ytre ved personen som hårfarge - som vi dessuten kan endre etter behag. Det er ingen sammenheng mellom hårfarge og andre vesentlige kjennetegn ved en person (personlighetstrekk, interesser, ønsker, ressurser osv.). Sosialt kjønn derimot, er i de fleste kjente kulturer et struktureringsprinsipp og ikke en egenskap eller kjennetegn. Prinsippet sørger for at hvert medlem av et biologisk kjønn tilkjennes visse egenskaper og verdier, visse oppgaver og ansvarsområder. Først innen disse rammer skjer typedannelser som skaper det unike individ. Slik er individualiteten uløselig bundet til sosialt kjønn. Jeg vil derfor si at sosialt kjønn er kulturmønstre og disse utøves/utvikles gjennom de konkrete individene.

Kan vi så sammenligne bærere av ulike kulturmønstre direkte? Dette er et metrisk problem som er lite tilfredsstillende behandla. Ut fra de fag jeg kjenner, er det psykometrien som behandler problemet direkte. Si at en undersøker epler og bananer. Skal en sammenlikne epler og bananer direkte, må en finne fram til en felles målestokk. Ofte nytter vi mengdemålet kilogram. Men er det aromatiske kvaliteter ved frukten som skal sammenliknes, vil f.eks. et mengdemål være helt irrelevant. Da er det mulig at en må utvikle to målestokker; en for å sammenlikne bananer internt og en for epler. Direkte sammenlikning og rangering av kvaliteter kan være vanskelig. Den egenskap bananen har, mangler kanskje eplet og vice versa. Og hadde ikke egenskapene vært slik fordelt, ville vi heller ikke hatt to frukter som var genuint forskjellige. Det kan med andre ord være høgst irrelevant å utvikle en målestokk for å sammenlikne kvinner og menn direkte. En fellesmålestokk kan lett fokusere på de uviktige forskjellene (f.eks. vekt) og se bort fra de viktige, fordi de ikke er målbare i naturvitenskapelig forstand (måle-nivå-intervall eller rationivå - noe som innebærer at de også kan rangeres).

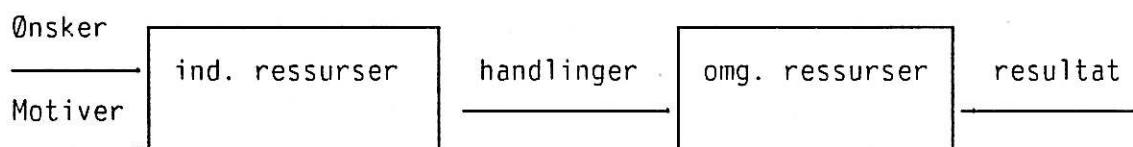
Historisk har psykologien hatt med seg denne diskusjonen, spesielt omkring konstruksjon av tester. Denne forståelsen har også heile tida ligget i deler av kvinnebevegelsen, spesielt den delen som har vært opptatt av likhet som likeverd.

Men hvordan kommer denne kulturforskjellen til uttrykk innen området bolig - miljø? La oss ta et eksempel fra barns verden: Gutter og jenter blei bedt om å beskrive hvordan de bor når de blir voksne. Guttene trakk fram statusaspekter som husets størrelse, at det hadde barskap (!) og hva slags biler som sto i garasjen. Jentene trakk fram egenskaper ved kjøkkenet, tapettypen og innredninga av badet. De fokuserte altså på helt ulike aspekter ved boligen og ved å bo. Ønsker, interesser, drømmer og preferanser var helt forskjellige. Det antyder at boligens plass og betydning i livet deres kan være helt forskjellig. Dersom den er det, kan det ikke være noen målsetting for offentlig politikk å gi dem det samme (hva resultatlikhet innebærer)?

Men hvordan skal vi da kunne snakke om likhet, når kvinner og menn er forskjellige og har ulike preferanser, ønsker, kunnskaper og ressurser? Når de kanskje ikke vil ha det samme? Skal vi f.eks. se på sluttsituasjonen og definere noen områder der likhet bør oppnåes? Eller bør vi se på utgangssituasjonen og si at de må få like mye igjen for det de setter inn?

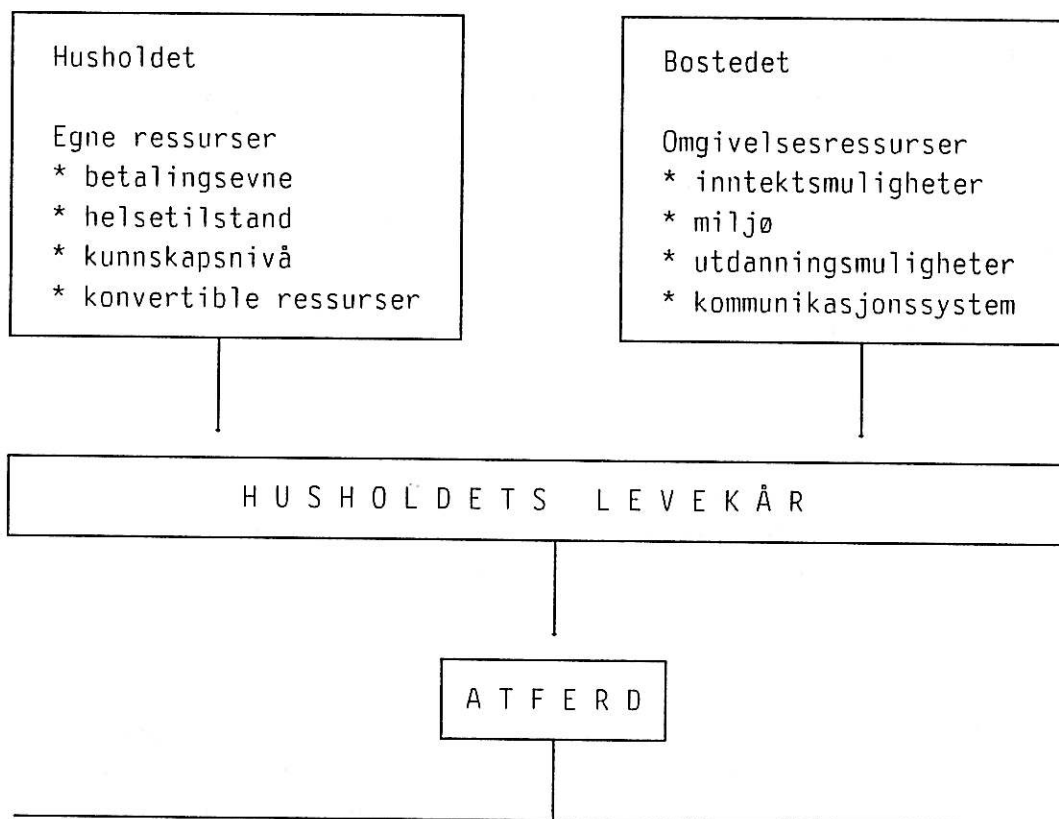
3. EN PROSESSMODELL ELLER AKTØRER OG ARENAER

Det er lettest å måle hva et menneske har, av ressurser osv. Men rent generelt ser vi at ikke alle får det samme utbytte av hva de har, enten det gjelder evner eller økonomiske ressurser. Hva en får, er altså også et resultat av hva en gjør. Og bak dette handlingsperspektivet ligger individets ønsker og motiver. Men resultatet kommer også an på omgivelsene - hva de gir av ressurser og muligheter. Alle arbeidsmarkeder er ikke like gunstige og det stedlige nivået på kommunale tjenester kan være svært forskjellig. Følgelig må vi legge vekt på både ressurs- og handlingsaspektet, samt dele ressursene i to deler, individbaserte og stedlige. Svært forenkla kan vi framstille dette slik:

Hvor mange valg et individ har, vil derfor avhenge både av individuelle og kollektive ressurser. Den svenske geografen Hägerstrand nytter valgmengden som psevdonym for leveskår. Valgmengden eller levekåra kan derfor måles på to fronter, individets/husholdets ressurser og omgivelsenes ressurser. På et gitt tidspunkt utgjør de husholdets levekår. Hägerstrand viser levekårene på følgende måte:

Egenskaper knytta til:

Hva er så komponentene? Individets/husholdets ressurser eller egenskaper er ikke så mye å diskutere. De ulike levekårsundersøkelser er i hovedsak enige om hvilke komponenter som inngår. (Det som er diskutabelt er hvordan de skal måles.) Omgivelsesressursene bør vi derimot se litt nærmere på. Hvordan vi presiserer disse, avhenger på hvilket geografisk nivå vi legger oss. Geografene har vært opptatt av sammenhengen mellom bosted og levekår. Vi må legge oss på et del-nivå og prøve å se på det stedsegne som boligens nære miljø. Dette er altså strukturelle forhold. Poenget med å gå inn i de strukturelle forhold er at visse forhold lar seg påvirke av offentlig politikk og følgelig er virkemidler dersom de har betydning for å realisere kvinners/menns interesse.

Hvordan kan vi så dele nærmiljøets struktur i ulike faktorer? Jeg har her prøvd å lage ei inndeling ut fra institusjonelle forhold. En slik sosial/institusjonell inndeling mangler et vesentlig aspekt: det fysiske eller materielle. Derfor må også det materielle trekkes med. Jeg får da følgende hovedgrupper av faktorer:

1. Frie goder

Her tenker jeg spesielt på naturmiljø, goder som alle kan benytte uten å betale. Dette er alt fra felles lekeplass til turstier og bade-strender. Disse kan påvirkes ved planlegging.

2. Offentlig tjenesteyting

Dette spenner fra omsorgstjenester, helse- og kulturytelser til kommunal teknikk. Offentlig tjenesteyting er i prinsippet styrbar. Men vi må behandle slike tjenester som et knapt gode. Det vil alltid være etterspørsel etter mer enn hva som produseres. (Noe avhenger av betalingsmåten.)

3. Privat tjenesteyting

Her finnes det liten styringsmulighet.

4. Sosial organisasjon

Her tenker jeg på formalisert organisering omkring sivile formål, som skolemusikken, idrettslaget, borettslag/velforening. Slik organisering kan styres/påvirkes f.eks. via offentlige tilskudd, tilgang på lokaler osv.

5. Sosialt nettverk

Her tenker jeg på ikke-formalisert organisering, som nabokontakt, kjøreavtaler for barna, badestranda osv. Sosialt nettverk er kanskje ikke noe godt ord. Poenget er at dette er noe vi gjør, ikke en struktur som er der. Nettverk kan slik lett bli et tomt begrep.

6. Boligen

Med boligen tenker jeg her på en fysisk størrelse, med en viss utstrekning, type og standard. Enkelt-boligene utgjør igjen større fysiske strukturer avhengig av hvordan de struktureres, i bygg og bebyggelsesplaner.

Boligen kan påvirkes via planlegging og politiske vedtak på ulike nivå, fra finansieringsvilkår eller andre rammevedtak fra finanssida til regler for bygningsmassens utforming.

7. Andre materielle strukturer

Her tenker jeg spesielt på alle fysiske strukturer som må foreligge i transportsektoren.

Innen disse strukturelle rammene nytter kvinner/menn sine ressurser ut fra sine interesser. Vi ser at likhetsbegrepet er vanskelig å nytte direkte, men at vi nå kan prøve å omformulere likhetsproblemet: "Kvinner skal ha de samme muligheter som menn til å realisere sine interesser. Egne interesser realiseres i et samspill mellom egne ressurser og omgivelsenes ressurser. Følgelig må vi se til at

omgivelsesressursene bygges opp/utformes slik at de møter kvinners interesser like bra som de møter menns. I den grad kvinners egne ressurser er mindre enn menns, bør også omgivelsene kompensere denne mangelen." Dette ligger nær opp til levekårsundersøkelsenes begrep om resultatlikhet, men her blir det en likhet/likeverd mellom ulike størrelser. Anvender vi dette på husholdningsfellesskap mellom kvinner og menn, vil det bety at kvinner skal få ut like store fordeler/ønskede tilstander av de felles ressurser som menn.

4. HVA ER DE VIKTIGE RESSURSER/VERDIER/INTERESSER SOM BOLIGEN FORDELER?

Det jeg framstilte i forrige avsnitt var en svært generell modell. I dette avsnittet vil jeg prøve å konkretisere boligens og omgivelsenes rolle.

Hvor ligger den viktigste faktoren for å forstå forskjeller i samfunnet? De fleste vil være enige om at inntektsdannelsen er den prosessen som skaper de store forskjellene i levekår. Det store hovedskillet går mellom de som har eget lønnsarbeid, de som forsørges gjennom offentlige overføringer (trygd) og de som forsørges privat. Trygdeytelsene er igjen avhengig av personens forhold til lønnsarbeidet. Lønnsarbeidet/arbeidsmarkedet blir en sentral fordelingsmekanisme. Derfor må en politikk for lik fordeling se på lik adgang til lønnsarbeidet for kvinner og menn. Dette understrekes av forskerne Skrede og Iversen m.fl. i en artikkel i Tidsskrift for samfunnsforskning.

Kvinner har tradisjonelt stått svakere enn menn, med lavere deltakelse og lavere lønn. Dette har endra seg sterkt de siste 20 åra. Stadig flere kvinner har lønna arbeid og kvinners inntekt er ikke bare som lomme penger å regne i familieøkonomien. Deres andel av familieinntekta øker. Det betyr at kvinners økonomiske makt øker i familie og samfunn. Men det betyr også at kvinners og menns liv blir mer like.

Vi har lett for å betone ulikhetene mellom kvinner og menn, spesielt innafør ei likeverdstenkning. Men vi må samtidig være klar over likheter og felles interesser på sentrale områder. (Fellesfaktorene kan likevel ha ulik subjektiv betydning for kvinner og for menn.) Lønnsarbeidet er et slikt område.

Ut fra dette vil mitt første spørsmål være: Hva betyr boligen med omgivelser for personers inntjeningssevne evt. evne til forsørgelse? Betyr ulike bolig- og miljøaspekter noe forskjellig for kvinner og for menn? Kan f.eks. bolig-/miljøegenskaper fremme/hemme kvinners inntjeningsmuligheter?

Dette blir de sentrale spørsmål og resonnement knytta til i en levekårs- og arenamodell. Dette behandles videre i punkt 4.1.

Men omgivelsene er ikke bare materielle, like lite som våre livsbetingelser aleine består av materielle verdier. Boligen og nærmiljøet er i seg sjøl arenaer for det sosiale livet og har slik en egenverdi; en egenverdi fordi det danner det sosiale i samfunnet og en egenverdi for individet: det er her i samhandling med andre du blir en person! Bolig og nærmiljø er slik både arena for og basis i det sosiale livet og kulturen. Dette vil jeg ta opp i to punkt:

4.2 Fordeling av sosiale verdier - om nærmiljøet som arena

4.3 Fordeling av kulturelle verdier.

4.1 Bolig, miljø og lønnsarbeid

Vi kan se på tre aspekter ved boligen i forhold til lønnsarbeidet: dens sentralitet, dens arbeidsmengde og dens produktivitet. Men her må miljøet trekkes inn fordi både arbeidsmengde og produktivitet må sees ut fra arbeidsdelinga mellom hushold og omgivelser.

a) Sentralitet

Boligens plassering betyr mye for adgangen til lønnsarbeidet. Dette kan vi behandle på ulikt geografisk nivå. Arbeidsmarkedet er knytta til bosted og ulike bosted gir følgelig ulike muligheter for å konvertere interesser og ressurser. Men også innen det enkelte sted kan boligens lokalisering få store konsekvenser. Det kommer naturligvis an på stedets størrelse og transportstruktur. Flere undersøkelser har vist at kvinner i større grad enn menn, går, sykler eller tar kollektivtransport. Konkret betyr det at med en gitt tidsressurs til arbeidsreise, vil kvinner måtte velge arbeid innen et snevrere geografisk område. Følgelig vil boliger med lav sentralitet gjøre det vanskeligere for kvinner enn for menn å finne en optimal jobb mht. inntjening og utvikling. Svak sentralitet svekker altså kvinnes økonomiske muligheter. Tenker vi innen modellen (se s. 12) kan vi spørre hvordan vi med omgivelsestiltak kan kompensere at kvinner ofte mangler bil. Her kan vi tenke i tre strategier:

- forbedre kollektivtransporten og slik bedre kvinners transportressurser og mobilitet
- flytte arbeidsplasser til boligområdet. Problemet er at vi bare har kontroll over visse typer arbeidsplasslokaliseringer, i hovedsak basert på offentlig tjenesteyting. Generering av nye arbeidsplasser, basert på felles interesser som boservice osv. har heller ikke vist seg å være enkelt. Pga. skattesystemet utveksles slike

tjenester helst utenfor markedet og blir dermed personbundne. Resultatet er ikke et åpent, lokalt arbeidsmarked, men heller utveksling av tjenester innen sosiale nettverk - der penger også inngår i transaksjonen.

Flytting/generering av nye arbeidsplasser kan derfor bare være en marginal strategi.

- flytte boligen. Dette vil i stor målestokk bety bymessig bebyggelse. Men boliger med sentral beliggenhet vil ofte mangle visse typer omgivelsesressurser, f.eks. "barnevennlig" miljø. Dette lar seg delvis kompensere via planlegging - sjøl om familieboliger med høy sentralitet ikke har hatt den største suksess så langt.

Her vil jeg peke på et viktig, men trivielt poeng: Kvinner er ikke bare lønnsarbeidere. I perioder har de også ulike typer med omsorgsansvar. Interessen for lønnsarbeid og omsorgsinteressen kan lett komme i konflikt fordi boligens lokalisering (og det som er kopla til en viss lokalitet) ikke optimaliserer begge hensyn samtidig. Konkret må den enkelte kvinne velge og vil ofte velge bort en optimal tilpassing til lønnsarbeidet. Slik svekker kvinner sine egne muligheter/maktgrunnlag for å ivareta andre interesser eller hensyn. Dette kan synes lite rasjonelt, dersom en godtar økonomisk rasjonalitet som RASJONALITET. Men som modellen på s. 11 viste vil konvertering av individuelle ressurser være bestemt av ønsker/motiver/interesser. Om en handling er rasjonell, må følgelig sees ut fra kvinners samlede ønsker/motiver/interesser.

Boligens sentralitet er altså en viktig faktor for tilgangen på lønnsarbeid. Men andre hensyn taler ofte for valg av andre boliger, fordi de koplinger vi finner mellom bolig og arenaegenskaper ikke kan ivareta alle hensyn.

b) Privat arbeidsmengde

Holder vi fast på kvinners stilling i økonomien, veit vi at kvinners produksjon og bidrag til egen (og andres) forsørgelse og velferd også går gjennom det ulønna arbeidet. Boligen/miljøet som arena for ulønna arbeid vil vi ta opp i neste avsnitt - produktivitet. Her vil vi holde fast på relasjonen til lønnsarbeidet.

De inntektsforskjellene vi finner mellom kvinner og menn skyldes til dels at arbeidstida er forskjellig. Kvinner "har ikke" tid til å gjøre like mye lønnsarbeid som menn. I dette ligger det mange typer av problemer:

Arbeidsmengden vil til en viss grad avhenge av husholdets størrelse og type. Men mye påvirkes også ved valg av livsstil og standard. Det er vist at innføring av husholdningsteknologi ikke har satt ned tid til husarbeid. Men i samme perioden har også standarden økt. Det finnes derfor ingen gitt totalmengde av husarbeid. Hva som er "nødvendig" er et spørsmål om kulturelle standarder.

Arbeidsdeling kan diskuteres på to måter:

- deling mellom husholdsmedlemmer. Kjønnskrigen på heimebane skulle være velkjent og skjevheten godt dokumentert i Tidsnyttingsundersøkelsene.
- deling mellom hushold og omgivelser.

Jo mer som gjøres av institusjoner/aktører utenfor det egne husholdet, jo mindre blir følgelig arbeidsmengden. Det sies ofte at husholdet avgir så mange funksjoner til "det offentlige". Det er spesielt har i tankene er omsorg for barn, sjuke og eldre. En viss utvikling i den retning har funnet sted, men ikke i den grad en lett kunne tro. De fleste små barn passes privat osv. Det motsatte trekk ved samfunnsutviklinga snakkes det ikke så høgt om. Tar vi varehandelen som eksempel, ser vi at alt transportarbeidet er skjøvet over på forbrukeren. Det er vi som må reise, rydde sammen og bære. Tidligere var det handelsmannens oppgave. Ser vi på møbler og innredning, er det forbrukeren som står for levering og montering. Eksemplene er mange.

Poenget er at når prisen på arbeidskraft stiger, vil prisen på varer og tjenester stige. Enkelte grupper av varer og tjenester er spesielt prisfølsomme og vil mer eller mindre falle ut av markedet, evt. vil forbrukeren overta og produsere til eget forbruk. Overføring av oppgaver til husholdninga henger derfor nøye sammen med spørsmålet om pris, betalingsvillighet og evne.

Ser vi på tjenesteyting som en arenaegenskap, er det derfor ofte ikke noen løsning å se etter de kommersielt produserte tjenestene. Det er den offentlige tjenesteyting som har vært husholdets viktige støtte og avlastning. Dette er fordi det offentlige har tatt på seg å produsere tjenester som ansees som vesentlige for de almenne levekår og fordi en samtidig ikke har latt forbrukeren betale produksjonsprisen.

For de fleste kvinner vil f.eks. barnehager, periodisk, være en vesentlig arenaegenskap. Omgivelser med godt utbygd kommunal tjenesteyting er derfor svært gunstige mht. arbeidsdeling mellom hushold og samfunn.

Men arbeidsdeling er ikke bare et forhold mellom formelle organer og hushold. Vi kan også tenke oss ordninger organisert av husholdene sjøl - for å løse oppgaver i fellesskap. Det norske ordet dugnad viser til vår tradisjon innen dette området. I våre naboland, spesielt i Danmark, ser vi eksempler på bofellesskap. Normalt bor det enkelte hushold i en egen boligenhet, men løser en del oppgaver sammen med andre. Det er særlig funksjonene omkring mat og måltider som er blitt gjort til fellesarbeid. Arbeidet rasjonaliseres og tidsbruken for den enkelte går ned. For å senke arbeidsmengden i det enkelte hushold, ligger det absolutt en mulighet her. Felles lokaler for en gruppe av boliger er en fysisk forutsetning for å få det til. Vi kan tenke oss at den enkelte husholdning avgir noen m² som avsettes til fellesrom. Dette er blitt gjort i et husbankfinansiert bygg i Frichsgate i Oslo. Det kan derfor være relevant å følge opp dette.

Boligens utemiljø kan være mer eller mindre arbeidsgenererende. Det er ofte en nær sammenheng mellom boligens type/lokalisering og arbeidsmengde, og det slår i to ulike retninger:

Jo lavere sentralitet, jo flere eneboliger/tomter. Og med tradisjonell enebolig følger hagestell, vedlikeholdsarbeid med huset osv. Men - jo lavere sentralitet, jo mer plass, naturmiljø osv. Og jo enklere og mindre arbeidskrevende kan ettersyn og organisering av barn være. Den tradisjonelle norske måten med å overlate barn til hverandre, er ofte ikke mulig i mer sentrale strøk. Det kan bli svært arbeidskrevende når all barnefritid må organiseres bort med foreldrene som leikekamerater, sjåførere, tilskuere osv. Ulike typer arenaer genererer altså arbeid, om enn av forskjellig art. Men dette er ikke uforanderlige egenskaper, men forhold som lar seg påvirke av planlegging.

Til slutt noen ord om sjølve boligen som arena. Jo mer lettvint eller praktisk boligen er, jo mindre tid og arbeid går med på heimebane. Men hva er praktisk bolig - har vi ikke praktiske boliger i dag? Tja. Vi bør gå de sentrale arbeidsfunksjonene etter i sømmene. Sentrale arbeidsmoment, som handtering av tøy - fra klesskap via heile sirkulasjonen og tilbake - er tydeligvis ikke gjennomtenkt. Tøyet vandrer praktisk talt via alle boligens rom. I samme sammenheng kan en nevne det velkjente faktum at boligen ikke rydder seg sjøl. Derfor burde en se kritisk på hele boligens oppbevaringssystem - om alle ting har en plass - og om det evt. er på riktig sted. På dette boligutviklingsfeltet skjer det ingen ting i dag. Det som synes å fange interessen, er arbeidene med smarte eller intelligente hus. Her gjøres det både noe forskning og produktutvikling. Ser en imidlertid på det som tenkes/gjøres, er det ikke særlig smart, sett fra et husarbeidssynspunkt/kvinneinteresse. Hovedvekten er lagt på integrerte elektroniske systemer for kontroll og overvåking, av klima, mot inntrengere, av barn osv.

Ikke det at klimakontroll/energiøkonomi er forkastelig - det er heller ikke nytt og finnes i de fleste moderne kontorbygg. Poenget er at i norsk sammenheng er det ikke kontrollfunksjonene som koster oss mest arbeid.

c) Boligens produktivitet

En gammel forestilling er at vi jobber på jobber og så går vi heim og slapper av. Boligen er blitt sett på som et rekreasjonslokale og familien som et emosjonelt fellesskap. Alle nordiske lands tidsnyttingsundersøkelser viser at dette ikke er tilfelle. Boligen er et arbeidssted, som produserer varer og tjenester til de umiddelbare behov, evt. som en erstatning for kjøp i markedet (jfr. forrige avsnitt). Problemet er delvis terminologisk: begrepene arbeid og produksjon er blitt reservert for lønnsarbeidet og arbeidet i heimen har figurert under ulike hatter som "reproduksjon", "egenarbeid" o.l. Arbeidsdefinisjonen har vært nær knytta til teorier/begreper om vareproduksjon - kapitalsirkulasjon, enten innen sosialøkonomisk tenkning eller marxistisk inspirert sosiologi. Arbeid har vært lite knytta til virksomhet og kjennetegn ved denne.

Boligen som arbeidssted er ikke bare viktig ut fra tidsbruk i boligen og relasjonen til lønnsarbeidet. En bør naturligvis også ha en bolig som er slik at en får mest mulig igjen for investert kapital og arbeid. Derfor mener jeg det gir god mening å diskutere boligens produktivitet. Produktiviteten er vesentlig for kvinner både om deres hovedbidrag til forsørgelsen ligger på heimeproduksjonen eller om den er et supplement til lønnsinntekta. Konsekvensen av et slikt resonnement vil være å gjennomgå boligens arbeidssteder og se på hvilke typer av supplement som er nødvendig for å få en god flyt i produksjonen. Dette faller sammen med siste avsnitt i forrige punkt - om relasjonen mellom boligen som arena og størrelsen på den private arbeidsmengden.

Vi har i dette hovedavsnittet, avsnitt 4, sett på boligen og omgivelsernes betydning for individenes inntjeningsmulighet og forsørgelsesevne. Dette har vi gjort fordi inntektsdanningsprosessen er det sentrale punkt i samfunnets fordeling - av goder såvel som av ondr. Boliger/omgivelser har indirekte virkninger og vi har her prøvd å klargjøre dem under tre hovedoverskrifter: sentralitet - privat arbeidsmengde - produktivitet. Bolig/omgivelser virker inn på inntektdannelsen på ulike - og motstridende - måter. Visse sider kan bedres ved å endre egenskaper ved boligen/omgivelsene som arena. Men "problemet" som består er at visse koplinger mellom bolig - omgivelsesegenskap er vanskelig å gjøre noe med, samt at kvinner som aktører har en sammensatt målstruktur og derfor foretar valg som fra vårt enøyde ståsted synes lite rasjonelle.

4.2 Fordeling av sosiale verdier - om nærmiljøet som arena

Som kjent lever ikke mennesket av brød alene. Det er utilstrekkelig å fokusere bare på de materielle verdiene. Vi er genuint sosiale og henter vår styrke og identitet gjennom det vi gjør/er i samhandling med andre. Det er også i denne sammenheng vi må ta med boligens nære miljø.

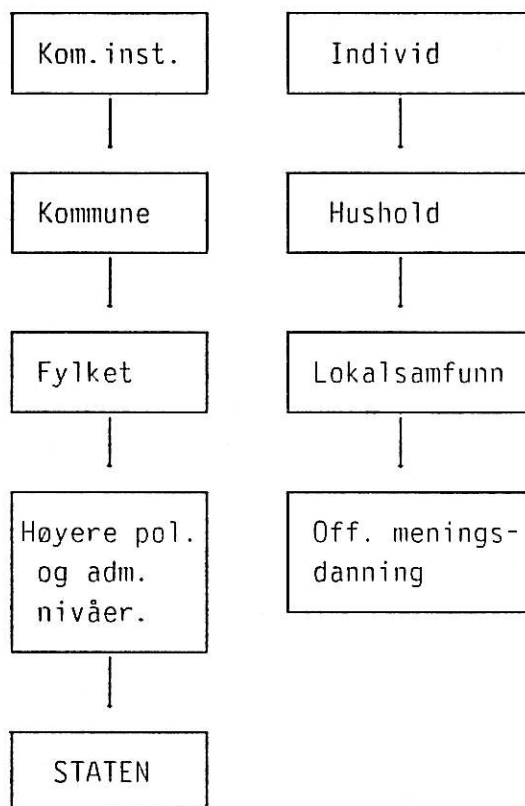
Hvordan ser vi på samfunnet og relasjonen mellom individ og samfunn? Ofte tenker vi at her inne er jeg og evt. min familie, og der ute er samfunnet. Dette må vi differensiere på flere måter:

Ser vi på det som ligger utenfor husholdet, må vi skille mellom "det offentlige" og det sivile samfunn. Vi har på den ene siden ulike offentlige nivå, med sine institusjoner, regler, budsjetter osv., som spenner fra styringsverket til det lokale sosialkontor. Ofte tenker vi på dette som Samfunnet.

Samfunnet er mye mer. Det innbefatter ikke bare de privateide foretak, men også alle andre organisasjoner/sammenslutninger med sine skrevne/uskrevne regler som borettslag, velforeninger, musikk-korps og idrettslag. Dette er de tydelige organisasjonene, men vi har også det mer utydelige som badestranda, busskøen, fotballkampen. Dette er også viktige deler av det sivile samfunn - sosiale arenaer som skapes og oppløses. Arenaer der vi mer eller mindre regelbundet deltar, men verdier, normer og atferdsregler som vi kan uten å tenke på dem som regler. Vi har f.eks. alltid visst at vi ikke skal snike i køen. Begrepet om det sivile samfunn glir fra organisasjoner/strukturer over mot hva vi kan kalle kulturformer eller sosial kunnskap & ferdigheter.

Innen det sivile samfunn er boligens nære omgivelser en viktig arena - en arena som er dominerende i den enkeltes livsløp i flere faser. Organisasjon og kulturformer i nabolaget er slik en vesentlig del av det sivile samfunn - en del av samfunnet.

Hva betyr denne delen av det sivile samfunn for individitet, for hennes makt og verdighet, for sosial fungeringsevne? Betydningen er lettere å forklare historisk, vi har en lokalsamfunnstenkning som er allment kjent. Framstillinga bygger her på E. Fossaskarets upubliserte manus: "Døden som valgfag".⁴

Framstilt slik ser vi at:
 kommunen # lokalsamfunnet.
 Staten # storsamfunnet.

Tenker vi individets myndighet -
 innflydelse inn i denne modellen,
 kan vi framstille den på følgende
 måte:

Individet er den det er i kraft av sitt medlemskap i hushold og lokalsamfunn. Det er hushold og lokalsamfunn som er individets viktigste arenaer, der verdier formes og statuser tilskrives. Gjennom de mange lokale arenaer er individet med- og påvirker m.a. gjennom en offentlig meningsdanning som framkommer i brytningen mellom de lokale verdier og viljer. Individet formes og blir en del av sitt hushold og lokalsamfunn, og blir i kraft av disse en person - med meninger og verdier, verdighet og integritet. Individet var altså ingen isolert satelitt med egne relasjoner til de ulike offentlige nivå. Det lå sterke føringer mellom ulike institusjoner og arenaer i det sivile samfunn og det mangehodede offentlige troll. Individet stod ikke alene og maktesløs overfor STATEN.

Kort skissert er utviklingen gått mot oppsmuldring av de sivile samfunnsarenaer og -institusjoner. En følge er at den offentlige meningsdanning og ordskifte forsvinner, eller fordreies til en opinion som summen av enkeltrøster på et gitt tidspunkt. En annen følge er at individet blir latt alene overfor de ulike nivåer og

institusjoner av det offentlige. Offentlige rammer og styringsverktøy oppleves som inngrep i den enkeltes frihet i stedet for som uttrykk for felles-grensene, en regulering av alles rettigheter og plikter og dermed egen frihet/mulighet. Samtidig kan ikke individet hente sine verdier, sin styrke fra et fellesskap. Slik sett fører forfallet i det sivile samfunn til en svekkelse av individet, samtidig som individet må løse sine relasjoner direkte med det offentlige system.

Med dette mellomnivåets forfall overbelastes også det offentlige system med oppgaver og tilsynelatende umettelige krav (jmf. debatten om sykdom/helse. Det vil uansett utbygging være etterspørsel etter helsetjenester). Det "offentlige" skyver tilbake oppgaver til individ og hushold, oppgaver der individene oppfatter at de har legitime krav på ytelser fra det offentlige. Problemet kan beskrives som en ressurskrise, prioriteringskrise - som en krise om velferdsstatens legitimitet.

Her kommer den offentlige plantenkningen inn: Hvordan løse dagens oppgaver? Plansiden får derfor et lett instrumentalt preg når de behandler sammenbruddet i deler av det sivile samfunn. Det plansiden tenker omkring, er hvordan dette mellomnivået kan gjenreises. Jakten på det nye mellomnivået har vært en gjenganger i de siste års sosiologisk orienterte plandebatt. I dette bilde er det vi må plassere nærmiljøet, som begrep og som ideologi. Det er i denne konteksten vi må plassere boligen og dens omgivelser, både m.h.t. samfunnets oppgaveløsning individets styrke og integrasjon og menings/verdi-danning i samfunnet.

Før jeg tar for meg de tre dimensjonene ved nærmiljø, vil jeg kort gi en karakteristikk av debattens poler. I diskusjonen av nærmiljøets betydning, kan vi skille mellom to posisjoner:

- De som holder på felles interesser som grunnlag for fellesskap
- De som ser på nærhet som grunnlag for fellesskap.

Disse to utgangspunktene gir ikke nødvendigvis helt ulike resultater. En kan f.eks. ikke utelukke at nærhet også samtidig gir visse felles interesser og omvendt; at noen typer av felles interesser lettest lar seg realisere under fysisk nærhet som betingelse. Kombinasjonene av interesse-nærhet kan følgelig bli mange og en bør være forsiktig med å generalisere fra en type interesse til "Det gode nærmiljø".

Omsorgsinteresser er i visse perioder dominerende. Jeg vil derfor vende tilbake til nærmiljø i relasjon til:

- Individet og dets styrke/integrasjon
- Mening/verdidannelse
- Oppgaveløsning

Hvordan styrke individet?

Dersom vi ser individets styrke og innflydelse som skapt av deltagelse på arenaer i det sivile samfunn, må vi spørre om hvor vi finner dagens arenaer. Her kan vi søke i flere retninger.

Søker vi etter interesse-dimensjoner, finner vi ulike organisasjoner/grupper som fagorganisasjoner og idrettslag. Fagorganisasjonene er naturlig nok avgrenset til lønnsarbeidere/bransjeinteresser, til voksne personer og primært til forhandlinger om inntektsdannelsen i samfunnet, men de virkelige forhandlinger/arenaer er forbeholdt organisasjonstoppene. Fagbevegelsens rolle som rammer for individet er på mange måter borte. Idrettsbevegelsen, med sine xxx medlemmer i Idrettsforbundet, er et annet område med mange arenaer og deltagere. Ellers kunne vi peke på den nye kvinnebevegelsen som nettopp en slik interessebasert bevegelse/organisasjon, en som både ivaretok oppbyggingen av individet og samtidig var et forum for meningsdannelse i samfunnet.

Alle har ikke interesser av slik art eller muligheter til å reise. Hvilke lokale muligheter finnes? her vil jeg trekke fram organisasjonen for forvaltning og vedlikehold av boligen og omgivelsene, borettslag, velforeninger o.l. Som beboere vil en alltid ha visse felles interesser, uavhengig av livssituasjon og evt. andre fellesinteresser. Kommunen overlater kanskje ansvar for vegen, vegens omgivelser, snørydding o.l. til velforeningen i et enebolig-område. Borettslag eller andre boligforvaltnings-organisasjoner vil alltid ha en løpende virksomhet. Spørsmålet er ofte hva en organisasjon gjør ut av saken, hvor vidt/smalt de definerer sitt område, hvor instrumentelle - sosiale de er i sin oppgaveløsning. Den sistnevnte dimensjonen faller ofte sammen med valget: Å treffe beslutninger/sette bort arbeidet eller å gjøre ting selv. Sett som en parallell til den tradisjonelle forståelsen av lokalsamfunn, vil den typen boligorganisasjon som har en bred oppgave-definisjon med stor deltagelse være noe lignende. En slik basis vil kunne gi individet grunnlag for å være noe, i kraft av et fellesskap. Samtidig vil et slikt fellesskap være menings- eller politikktutviklende og selv lage et forum for meningsdannelse.

Med denne forståelsesformen som bakgrunn, blir forsøk med medvirkning og egeninnsats i bygging/forvaltning interessante. Sett i et like-

stillingsperspektiv vil det spesielt være interessant om kvinners deltagelse tilfører dem selv (ikke bare organisasjonen) noe. Har f.eks. kvinner det samme utbyttet av arbeid nedlagt i lokale organisasjoner?

Forholder vi oss casuistisk kan vi finne mange eksempler på kvinner som bygger seg opp gjennom lokal deltagelse. Dette er ikke bare et spørsmål om å lære ved å gjøre, men også om å bli noe i kraft av de arenaer en deltar på. En lærer ikke bare ferdigheter - en blir også en person.

Medvirkning og lokale fellesskapsdannelser vil derfor kunne være viktig for store kvinnegrupper som lettest kan knyttes til interessefrender i en slik lokal kontekst. I søkende etter det nye mellomnivået, må vi søke både her og der. Lokalt generert interesse kan, via planlegging og offentlige tiltak, støttes og hjelpes fram. Slik kan ressurser bygges opp.

Hvem skal løse oppgavene?

Særlig innen omsorgsektoren eller tjenesteyting ser en seg om etter et nytt mellomnivå som kan overta oppgaver som det offentlige hverken evner å organisere eller er villige til å betale. Det private hushold har hverken ressurser eller ønsker om å fortsette å ha mange av disse oppgavene. Resultatet er at en del oppgaver forblir ugjort og en del personer kommer i klemme. Vi har ikke lenger frivillige organisasjoner bekvinnert med ubetalte husmødre som løser oppgaver ut fra veldedighet. De tradisjonelle hjelpeorganisasjonene er blitt profesjonalisert, med lønnsarbeidere, stillingsinstrukser og kvalifikasjonskrav. Arbeidet utføres som i en offentlig organisasjon og betales via offentlige budsjetter. Denne delen av det sivile samfunn er så sterkt knyttet til staten at de ikke lenger kan sies å konstituere noe mellomnivå mellom individet og det offentlige. Etersom disse organisasjonene i hovedsak driver innen den samme ramme som offentlige organisasjoner, vil også tjenestens kostnad være omtrent den samme. Dermed kan de ikke løse det offentliges manglende betalingsvillighet. Altså er en på jakt etter billigere tjenester/ omsorg.

Mange av de oppgavene alle parter gjerne vil skyve ifra seg, er svært arbeidskrevende. Tilsvarende tidsressurser finnes normalt ikke på lokalt nivå. Med dagens arbeidsmarked og kostnadene i hverdagen, vil store deler av det enkelte husholds tidsressurser settes inn i lønnsarbeid. Dette er også samtidig grunnen til at husholdet ønsker å få/kjøpe omsorgstjenester. Oppgavene er der, men ressursene synes ikke å finnes.

I dette tror jeg det ligger to forskjellige poeng:

- * Tunge tjenester som knyttes til basale velferdskrav, må være et offentlig ansvar. (Det betyr ikke at det offentlige må organisere og produsere tjenestene). Enklere tjenesteyting kan være enklere å produsere/samvirke som lokalt ut fra foreliggende ressursituasjon.
- * Prisen på tjenester er et problem. Lokalt produserte tjenester, men organisert som lønnsarbeid, har problemer med brukersiden. Brukere er ikke villige til å betale prisen. Når selger og kjøper først har funnet hverandre, vil de foretrekke å fortsette utvekslingen utenfor det offentlig regulerte markedet - til nytte for begge parter. Dette peker på skattesystemet som en viktig hindring for at lokale arenaer vil oppstå og vedlikeholdes over tid. Fordi god servicedekning og tjenesteproduksjon er en vesentlig forutsetning for kvinners lønnsarbeid og dermed for den økonomiske fordeling, er dette et viktig punkt å utrede. Hva slags tjenesteyting må være et offentlig ansvar og hva kan være basis for dannelse av lokale fellesskap? Hva må til av økonomiske rammebetingelser for å skape denne typen av mellomnivå? Her vil arbeid med frikommuner kanskje bringe oss et skritt videre.

4.3 Fordeling av kulturelle verdier

De ulike kulturer bor på ulike måter. Hus har ulik utforming og livet i boligen har ulik mening/betydning i de enkelte land. I noen kulturer er heimen noe svært privat, i andre kulturer er den mer åpen. Boligen er derfor noe forskjellig i ulike kulturelle identiteter. I det følgende skal det kort skisseres noen momenter mht. bolig og sosialisering av barn.

Psykologien har to hovedretninger mht. sosialisering. Den ene hovedretning legger vekt på biologisk utvikling og personens indre dynamikk (psykodynamisk teori). Den andre hovedretninga legger vekta på samspillet mellom personen og omgivelsene. Det er i lys av slike teori-typer vi kan si noe om boligen.

Hovedtesen er at personligheten dannes ved at en lærer å se seg sjøl i forhold til andre, først som forskjellig (jeg - du) og så ved å gjenkjenne seg sjøl i andre. Vi speiler oss i andres vurderinger/reaksjoner. Vi lærer å spille ut slik at vi får de ønskede reaksjoner og lærer å tolke omgivelsenes signaler og tilbakespill (jfr. J.H. Mead). Dette er en sosial samspillmodell.

Den første sosialisering skjer innen familiens rammer og da også innen en fysisk kontekst, boligen. Psykologisk teori sier ikke noe om disse materielle rammene. Her må vi trekke inn den norske sosiologen Østerberg. Han har utvikla ei tenkning om hvordan vi gjennom arbeidet skaper våre fysiske rammer. Disse er materielle og derfor ganske bestandige. De står der lenge etter at de er laga, som et objektivt faktum, noe utenfor oss sjøl. Vårt arbeide er blitt materialisert og virker i sin tur tilbake på oss. Slik kan vi beskrive hvordan vi f.eks. lager vårt hjem, fra å bygge heile hus til innredning av en leilighet. For å være mer konkret, kan jeg vise til hvordan vi bruker rom og fysiske grenser.

Bor en romslig og alle barn har egne rom, vil en ofte trekke seg bort sosialt ved å gå inn i et annet rom (sitt rom) og lukke døra bak seg. I et slikt mønster er en i prinsippet sosialt tilgjengelig når en sitter i et felles rom. Kan en ikke bruke fysiske grenser, må dette gjøres på andre måter. De fleste av oss kan sosiale teknikker som vi bruker på offentlige steder, f.eks. om vi blir tilsnakka på en benk i studentertunden. Sosiologen Edward T. Hall beskriver hvordan dette kan arte seg på en engelsk kostskole der ingen har egne rom. Å bruke spatielle relasjoner er altså noe av det vi lærer i oppveksten. Hva vi lærer, vil avhenge av kulturen hjemme og av plassforhold og organisering av disse.

Utviklinga av smakdannelsen skjer også heime. Ikke bare vurderinger av stygt og pent, men å se hva som er likt/forskjellig og hva som er de betydningsfulle forskjellene. Om hva/om det betyr noe å kjøre Volvo kontra Citroen, å kjøpe Ekornes kontra Ikea, å drikke spanske kontra franske viner. Mye av denne smaks- og stilmessige differensieringa er knytta til heimen - til boligen: Om småruta vinduer er koselige, om stilkopier er "stilige", om det er behagelig å oppholde seg i små/store rom.

Denne innlæringa i forhold til det materielle er ikke kjønnsnøytral. Vi lærer å bygge opp smak, stil, rammer og identitet som en del av det sosiale kjønnnet. Vi kan bare se hvordan jente- og gutterammene blir forskjellige - hva de velger å ha av gjenstander, måten gjenstandene organiseres/ordnes, valg av farger og møbler og sjølve bruksmåten. Hvordan det faktisk skjer eller hvordan det faktisk er, er ikke studert i Norge. Jeg synes det kunne være interessant å gå inn i studier om hvordan sosial kjønnsdifferensiering, lokal kultur og boligbruk virker inn på hverandre, hvilket "pensum" boligen gir gutter henholdsvis jenter. Dette er et typisk forskningstema.

5. OPPSUMMERING

I dette notatet har en prøvd å se prinsipielt på hvordan likestilling mellom kjønn kan sees innen området bolig og nærmiljø. Og det har vist seg å ikke være så enkelt. Problema en støter på er mange og ulikeartede.

Det første problemet ligger i hele tanken om likestilling. Hva er det som skal være likt? Og hva er likhet mellom kvinner og menn som grupper når det åpenbart er like stor variasjon mellom kvinner og mellom menn? Grunnlaget for tenkninga ble henta fra to kilder: Fra kvinnesakssidens diskusjoner om likhet og likeverd og fra levekårsforskningas begrepsverden, sjanselikheter eller sluttlikhet.

Et annet problem er hva "likhet" eller fordeling skal måles mot i det boligpolitiske felt. Er det slik at likhet er et mål i seg sjøl eller er det heller et virkemiddel for å nå mål i andre sektorer av politikken?

Et tredje problem er om det virkelig går an å sammenlikne kvinner og menn direkte. De er jo forskjellige og vil de/har de interesse av det samme? Sosialt kjønn er ikke bare en variabel med to verdier. Sosialt kjønn er to forskjellige kulturmonstre, to forskjellige mønstre for å strukturere verdier, interesser og valg. Hvordan gir det da mening å se på likhet dersom de ikke vil velge det samme?

Tar vi denne grunnleggende ulikhet mellom kvinner og menn som utgangspunkt videre, kan likhet være at menn og kvinner skal ha like gode muligheter til å realisere sine ønsker mht. bolig og miljø. Eller omvendt: gir bolig og miljø mange valg ved realisering av interesser kan vi si at de gir gode levekår. Men gir de like gode levekår til kvinner som til menn? Det avhenger ikke bare av hva den enkelte setter inn/har, men også hva de får ut av det - i samspill med omgivelsenes ressurser.

I et planleggingsperspektiv kan grad av likestilling reformuleres som boligenes og omgivelsenes evne til å møte kvinners interesser like bra som menns.

Men hva er så kvinners interesse? På dette punktet finnes mye litteratur. I dette notatet tok en ut én dimensjon - økonomisk interesse. I et slikt perspektiv vil alle faktorer som påvirker inntektsdannelsen være vesentlige. Hva betyr så forskjellige boligforhold for personens inntjening - og forsørgingsevne? Disse forholdene er her delt i tre:

- Boligens sentralitet. Sentrale boliger gir de beste muligheter for valg i arbeidsmarkedet. Her betyr naturligvis transportstruktur mye.

Felles goder, som kollektivtransport, kan til en viss grad kompensere for lav sentralitet.

- Boligens arbeidsmengde. Boligen "tar" tid fra lønnsarbeidet. Poenget er ikke bare at mannen må ta halve heimearbeidet. Både servicenivået på stedet og arbeidsdeling med andre hushold kan være en god hjelp. På dette feltet er det også lettere å tenke seg offentlig påvirkning.
- Boligen som produksjonssted. Skal kvinner få mest mulig ut av sine oppgaver/interesser, bør også boligen være rasjonell som produksjonssted.

Men det ville være litt ensporet å bare se på boligens plass i fordelinga via en økonomisk dimensjon og sett fra individet og gruppas ståsted. Ser vi bolig og nærmiljø i et samfunnsmessig perspektiv, er det naturlig å nevne det sosiale og kulturelle aspektet.

Nærmiljøet er ikke bare noe konkret. Det er også arenaen for de sosiale handlingene som formidler mellom individ og samfunn. Dette mellomnivået er etter manges oppfatning forfalt og dette fører igjen til en svekkelse av individet. Dette gjelder naturligvis både kvinner og menn. Men nærmiljøet er ofte/periodisk en viktigere arena for kvinner, og mange kvinner yter mye i borettslag, musikkorps osv. I et likhetsperspektiv kan vi spørre om kvinner får like mye igjen for det de gjør - som menn?

Grunnleggende kulturelle verdier formidles også gjennom å bo. Boligen er en del av scenen i mye av det vi lærer; av verdier, smak, normer. Men lærer gutter og jenter det samme eller har boligen et ulikt pensum for gutter og jenter?

Noen enkel sammenfatning lar seg neppe gjøre. Notatet peker på at bolig/nærmiljø - likestilling kan betraktes på ulike nivå - sett nedenfra og ovenfra. Og en kan trekke ut ulike analytiske perspektiv, fra økonomi til kulturelle verdier. Hvilken bit en tar ut, bestemmer hvilke saker som blir sentrale. Skulle vi liste opp noen av de saker som kan være sentrale, er vi på gammel og kjent mark:

- god transport
- sentrale boliger/byboliger
- god servicedekning
- støtte/hjelp fram fellestiltak på husholdsnivå
- forsøk med skattesystemet for å få et økonomisk levedyktig mellomnivå
- hva får kvinnene igjen for frivillig arbeid. Bedre deres utbytte.

Slik sett synes dette trivielt. Men poenget med notatet har ikke vært å foreslå eller utforme tiltak. Det en best kan bruke det til er å plukke ut perspektiver og argumentasjons-/forståingsmåter og så tenke konkret på den sektor en sjøl jobber.

Fotnoter:

- 1) Dette avsnittet er inspirert av Ulla Skovgård Jensens innlegg på Alternativ Framtids forskningsseminar i Kungsälv 11.-13. desember 1987. Se Skovgård Jensen: "Feministiske forståelsesformer og forandringsstrategier" i Feministiske utopier og veier dit. Prosjekt Alternativ Framtid. Oslo juni 1988.
- 2) Denne posisjonen er den mest abstrakte og den mest utydelige for almenheten. Det bør bemerkes at den ikke sier noe prinsipielt om toleranse for ulikhet generelt i samfunnet. Den sier bare noe om forskjeller basert på biologisk kjønn. Ofte, men ikke nødvendig, knyttes den til sosialistiske strømninger som har lav toleranse/forståelse av ulikhet generelt.
- 3) Norsk fordelingspolitikk har normalt forholdt seg til ulikheter mellom sosiale grupper og geografiske regioner.
- 4) Erik Fossaskaret, Rogalandsforskning, framla disse tankene om individ - samfunn på konferansen Teknologi.

LIKESTILLINGSPERSPEKTIV PÅ BOFORHOLD
EN EMPIRISK TILNÆRMING

OLE GULBRANDSEN

LIKESTILLINGSPERSPEKTIV PÅ BOFORHOLD - FORPROSJEKT OLE GULBRANDSEN

Sammenfatning og konklusjon

Vi finner endel markerte forskjeller mellom kvinner og menn i boforhold, som for eksempel at kvinner etablerer seg i egen bolig tidligere enn menn, og at flere kvinner bor alene. En grunnleggende ulikhet er forskjellen i inntekt. Blant de yngste (20-24 år) har kvinnene bare 2/3 av inntekten til menn. Forskjellene er enda større i de eldre aldersgruppene.

To utviklingstrekk vil kunne ha betydning for yngre kvinners relative stilling til menn med hensyn til det å skaffe seg bolig: For det første har boligpriser steget sterkt de siste årene og gjort det mer nødvendig med en god inntekt for å skaffe bolig. For det andre er det en tendens til et større skille mellom ulike husholdningstypers økonomi ved at det blir flere parhusholdninger med to inntekter. Yngre aleneboende har bare halvparten så meget til forbruk som toinntekts-husholdningene, og yngre aleneboende kvinner ligger aller lavest (Forbruksundersøkelsen 1985).

De store ulikhetene i økonomi ville vi ventet skulle slå ut i at kvinner generelt bor dårligere enn menn. Men blant personer som er over den første etableringsalderen, dvs over 25-30 år, viser kvinner en tendens til å bo bedre enn menn. De mangler skjeldnere kjøkken, bad/wc og bor skjeldnere trangt.

Når vi ser på boligforholdene så generelt som dette er det sannsynlig at partners fellesøkonomi i husholdningene, - og i tidligere bofellesskap for de aleneboende, - gjør at ulikhetene i kvinners og menns økonomi får lite synlige konsekvenser for boforholdene. Når kvinner tvert imot bor bedre, må vi lete etter andre forklaringer: som at de kanskje bruker mer tid på boligen, at hus og hjem betyr mer for dem, at de har sterkere ønsker om en bedre bolig enn menn, eller annet.

Yngre aleneboende kvinner viser seg å bo dårligere enn menn. Disse har i liten utstrekning vært igjennom noen boligkarriere og viser dermed et "råere" bilde av hvordan ulikhetene i økonomi slår ut i boforhold. Den generelle tendensen til at det i dag blir forholdsvis flere yngre menn som bor alene, enn yngre kvinner, kan være en konsekvens av at det er vanskeligere for kvinnene med sine noe lavere inntekter å skaffe seg en rimelig bra bolig alene.

Innledning

I flere undersøkelser har vi sett at kvinner og menn kommer ulikt ut med hensyn til boforhold. Skrede/Tornes (1) viser at det er langt igjen til økonomisk likestilling og mener kvinner fortsatt er en "økonomisk underklasse": hovedtyngden av gifte kvinner har så lav inntekt at det er urealistisk at de kan leve av den. Forskjellen i inntekt mellom kvinner og menn kan generelt slå ut i ulikheter i boforhold, i alle fall i en del situasjoner. Vi tenker særlig på unge som skal etablere seg, og som ikke i så høy grad som andre har en bakgrunn i parliv i felles bolig.

Når vi ser på de materielle boforholdene for kvinner og menn i generell forstand, er det imidlertid ikke uten videre lett å se forskjeller. Riktignok oppfører de seg forskjellig med hensyn til boforholdene: f.eks. flytter kvinnene fra foreldrene i gjennomsnitt 2-3 år før mennene. Flere kvinner enn menn bor alene. Akkurat dette er i endring når det gjelder yngre. (Blant eldre er det fortsatt tre ganger så mange aleneboende kvinner som menn.) Blandt yngre var det tidligere flere kvinner, men nå har forholdet snudd, og det er flere aleneboende yngre menn. Endringene startet på 1970-tallet, og har fortsatt i 80-årene.

Vi antar dette har med økonomi å gjøre. I og med at menn har høyere inntekter enn kvinner, har det blitt flere menn som bor alene blant de yngre. Boutgiftene har steget og inntekten har stor betydning for om en greier de som enkeltperson.

¹) Kari Skrede og Kristin Tornes: Kan vi planlegge oss til likestilling i 2010? Universitetsforlaget 1986.

Ulikheter i inntekt blant yngre

Når husholdningene i par har en boligkarriere bak seg, er det rimelig at kjønnsforskjellene viskes ut. Personene i husholdningene har som oftest felles økonomi, og ulikeheter i kvinners og menns inntekt får lite synlige konsekvenser for boforholdene. Vi vil derfor se på boforholdene i mer avgrensede grupper, det vil si før parhusholdningen er etablert eller har vært etablert i noen tid.

Når unge personer flytter hjemmefra etablerer de seg ofte for en tid alene. De fleste har flyttet hjemmefra i første halvdel av 20-årene. Aldersgrupper 20-24 år er derfor særlig interessant å se nærmere på.

Unge kvinner har i gjennomsnittet bare 2/3 av inntekten som unge menn har: I 1984 hadde kvinner i alderen 20-24 år kr 53.000 i gjennomsnittlig pensjonsgivende inntekt, mens menn i samme gruppe hadde kr 78.000 (1986-kr).

Forholdene har ikke endret seg så meget de siste årene. Tall fra 1983 viser at bare 13% av kvinnene (20-24 år) hadde mer enn 100.000 kr i brutto inntekt, mens 38 % av mennene hadde det. I 1986 var prosentandelene henholdsvis 16% og 45%, - bare en svak stigning.

I neste femårs-gruppe i alderen 25-29 år hadde kvinnene i 1984 bare ca. halvparten mennenes inntekt. I 1986 hadde bare 30% av kvinnene mer enn kr 100.000 i brutto inntekt, mot 75% av mennene. Forholdstallene var omtrent de samme i 1983 (alle tall i 1986-kroner).

Kjønnsforskjellene i inntekt blir altså større i løpet av 20-årene. Dette henger sammen med at flere kvinner går inn i parforhold, får barn, og i høyere grad "blir forsørget" av mennene. Men også i utgangspunktet for etablering, dvs i den yngste aldersgruppen, ligger kvinnene dårligere an. Vi vil derfor vente at nettopp i de yngste aldersgruppene blant de som bor alene, vil vi finne flere kvinner med dårligere boforhold enn menn.

Tabell 1

Brutto inntekt 1980-86 for personer 20-24 år etter kjønn, landstall, 1986-kroner. Kilde: Boforholdsund. 1981 og Norges Markedsdata 1983/86

Prosent	1980 ¹⁾		1984 ¹⁾		1983		1986	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Ingen	6	13	4	10	4	19	6	15
1-49.000 kr	25	35	35	40	39	40	31	40
50-99.000 kr	20	33	20	30	19	28	18	29
100.000 og mer	49	19	41	20	38	13	45	16
Sum prosent	100	100	100	100	100	100	100	100
Gjennomsnitt								
1986-kroner	87.000	54.000	78.000	53.000	-	-	-	-
Utvalg (N=)	241	232	231	248	259	363	336	405

¹⁾ Tallene for 1980 og 1984 fra skattelikningen. Tallene for 1984 er for personene som i 1984 ble 20-24 år. Utvalget av personer er fra 1980.

Tabell 2

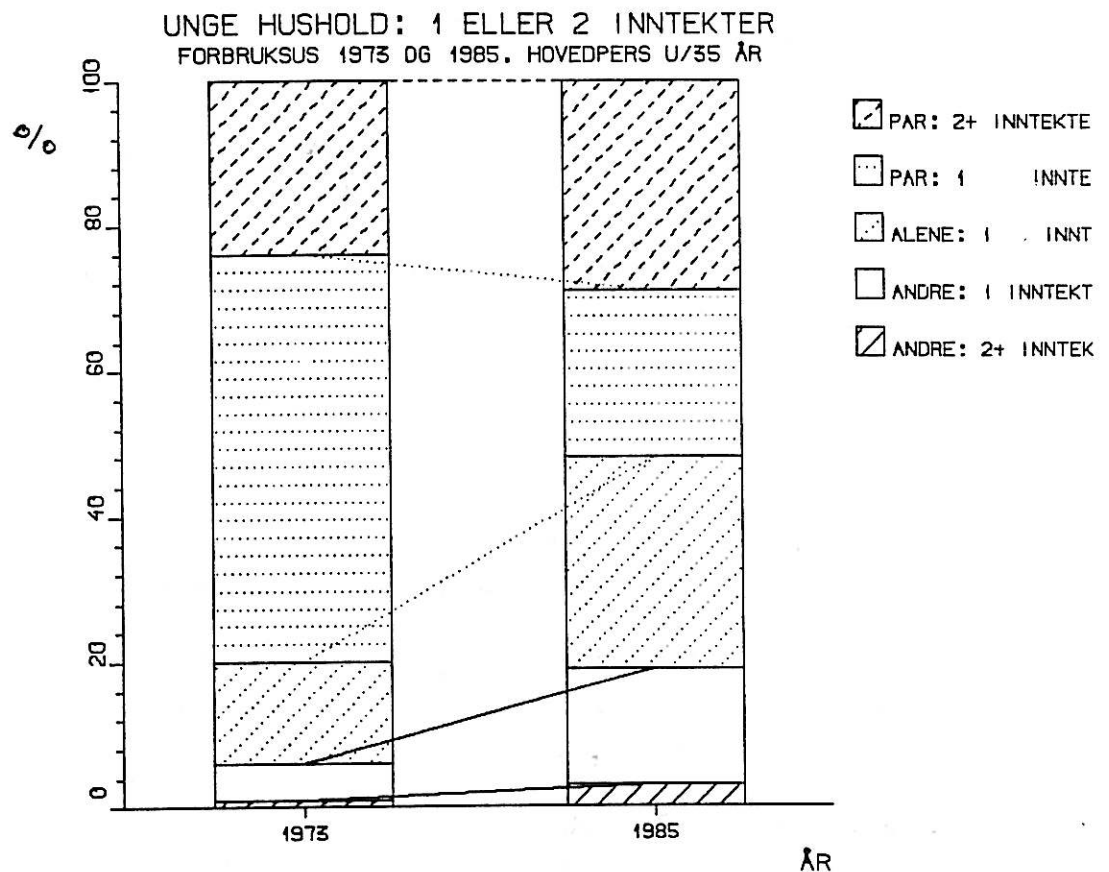
Brutto inntekt 1980-86 for personer 25-29 år etter kjønn, landstall, 1986-kroner. Kilde: Boforholdsund. 1981 og Norges Markedsdata 1983/86

Prosent	1980 ¹⁾		1984 ¹⁾		1983		1986	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
Ingen	3	27	3	18	3	26	4	18
1-49.000 kr	27	30	10	26	14	27	8	32
50-99.000 kr	13	24	16	23	8	22	9	20
100.000 og mer	76	18	72	33	75	25	79	30
Sum prosent	99	99	101	100	100	100	100	100
Over 140.000					35	6	42	8
Gjennomsnitt								
1986-kroner	124.000	46.000	121.000	65.000	-	-	-	-
Utvalg (N=)	215	218	241	228	395	456	424	512

Note ¹⁾: Se tabell 1

Har flere par med to inntekter gitt større forskjeller?

Økt yrkesdeltakelse blant kvinner har medført fler parhusholdninger med to eller flere inntekter pr. husholdning. Samtidig er det blitt fler husholdninger med bare en person og flere eneforsørgere. Vi kan vise denne utviklingen i perioden 1973-1985 for husholdninger med personer under 35 år. Se figur 1. Tallene som figuren er laget etter er fra Forbruksundersøkelsene.

Av parhusholdningene har økningen i andelen med to inntekter vært stor: fra 1/3 i 1973 til godt over halvparten i 1985. Av alle husholdninger er økningen imidlertid bare på ca. fem prosentenheter. Dette henger sammen med at to tendenser oppveier hverandre til en viss grad. På den ene siden er det en sterk økning i to-inntektshusholdningene blant parene. På den andre siden er det også en sterk økning i hushold på bare en person og eneforsørgere. Derfor har andelen husholdninger med to eller flere inntekter ikke økt så mye i det totale bildet.

Disse endringene har foregått i en tid hvor boutgiftene har økt kraftig. Dette gjelder særlig for de unge. Både blant par og enslige har det i løpet av første halvdel av 1980-tallet blitt dobbelt så mange som har over 30% av totale forbruksutgifter i boutgifter. (Ref. SSB, Stein Oppdal, upublisert rapport fra Forbruksundersøkelsene).

Par med to inntekter vil komme best ut i en slik situasjon. Par med en inntekt, og alle som bor alene får det tilsvarende dårligere. Nederst i denne rekkefølgen ville vi vente å finne unge kvinner som bor alene. Den minst gunstige utviklingen en kan tenke seg er at boutgiftene stiger og markedet mer og mer tilpasser seg husholdninger med to inntekter, samtidig som de med lav inntekt og bare en inntekt blir hengende igjen.

I Forbruksundersøkelsen for 1985 har vi funnet at gjennomsnittlig totalt forbruk for de yngre parhusholdningene (under 35 år) med to inntekter var kr 167.500. For aleneboere under 35 år var det på omkring kr 88.000, mens for alle øvrige husholdninger under 35 år var på kr 137.000. Den siste gruppen er de med mer enn en person, men oftest bare en inntekt.

Men kjønnsforskjellene blant de aleneboende var ikke så markerte som vi hadde ventet. Kvinnene lå bare svakt lavere enn mennene. I og med at dette avviker fra inntektstallene fra de andre undersøkelsene (vi har her sett på totalt forbruk som sammenlignbart med inntekten), må vi være forsiktige med tolkningen av forbrukstallene mht kjønnsforskjeller.

Vi regner med som slått fast at yngre kvinner generelt ligger lavere i inntekt enn yngre menn. Det er derfor særskilt interessant å se på hvordan dette slår ut i boforholdene for yngre aleneboende kvinner. Først skal vi imidlertid se nærmere på eventuelle forskjeller i de mer etablerte aldersgruppene, dvs fra 25 år og oppover.

Generelt om boligforholdene for personer over 25 år

Gjennomgående finner vi at kvinner ofte bor bedre enn menn. Dette er egentlig påfallende, fordi innenfor aldersgruppen 25-64 år ville vi ha ventet at boligforholdene var like fordi personer flest bor i par. Men de to største og ferskeste undersøkelsene vi har adgang til viser samme tendens i forskjell i kvinnenens favør. Undersøkelsene er Boforholdsundersøkelsen 1981 blant 2200 husholdninger og Norges Markedsdata i 1986 blant 3800 personer.

Tabell 3

Personer etter om de har mangel ved standarden i ulike aldersgrupper etter kjønn

Mangel = mangler kjøkken eller bad/wc eller bor trangt

Kilde 1: Boforholdsundersøkelsen 1981, landsomfattende 6200 personer.

PROSENT MED MANGEL	25-29 ÅR	30-34 ÅR	35-39 ÅR
Kvinner	28	25	17
Menn	33	30	23

At kvinner bor bedre enn menn slår ut enten vi ser på alle personene samlet, eller bare på de som bor alene. I Boforholdsundersøkelsen 1981 finner vi blant alle personene mellom 25 og 39 år at kvinner i 17-28% i alle aldersgruppene har en mangel ved standarden i boligen de bor i. Mennene i de samme aldersgruppene har oftere en mangel ved standarden, fra 23-33% av alle. Denne forskjellen er statistisk signifikant på 95%-nivået. I de eldre aldersgruppene finner vi ikke forskjeller i denne undersøkelsen. Det betyr imidlertid ikke at slike forskjeller ikke kan finnes, men at det i dette materialet ikke kan påvises.

Tabell 4

Personer som bor alene etter om de har mangel ved standarden i ulike aldersgrupper etter kjønn

Mangel = mangler kjøkken eller bad/wc eller bor trangt

Kilde 1: Boforholdsundersøkelsen 1981, landsomfattende 6200 personer.

PROSENT M/ MANGEL	25-34	35-44	45-54	55-64	65-74	75-84 ÅR
Kvinner	47	13	30	32	40	57
Menn	48	44	42	45	55	73

De som bor alene over 35 år og helt opp til 84 år viser en tendens til bedre standard i kvinnenenes favør: blant kvinner er det en mangel ved standarden bare i 13 - 57% av forskjellige aldersgrupper, - oftest

mangel blant de eldre. Blant mennene er de tilsvarende tallene 42 - 73%.

I undersøkelsene fra Norges Markedsdata er nivået på de som har en mangel på standarden lavere, men samme tendens viser seg i materialet. I alderen 30-64 år blant alle personer har 8% av kvinnene en mangel ved standarden, mens 12% av mennene har det. Utvalget er såpass stort at denne forskjellen er signifikant på 95%-nivået. Blant de som bor alene og er mellom 25 og 64 år er det forskjell i samme retning: 21% av kvinnene og 28% av mennene hadde mangel ved standarden. Denne forskjellen er imidlertid ikke signifikant i seg selv, men viser altså samme tendens som Boforholdsundersøkelsen.

Hvordan skal vi tolke dette? Betyr boligen mer for kvinnene enn for mennene, slik at kvinnene har satset mer på en god bolig?

Boligforholdene for de som bor alene i alderen 20-24 år

Et problem med å få vite hvordan disse bor er at de i mange utvalgsundersøkelser utgjør en altfor liten undergruppe. Egentlig er det få undersøkelser som er særlig rettet inn mot unge. Bare våre egne undersøkelser i Oslo 1986, i seks kommuner i 1987, og i personundersøkelsen som Norges Markedsdata gjorde 1986, har vi noenlunde store undergrupper. Boforholdsundersøkelsen 1981 har bare 27 personer i denne aleneboergruppen, og Forbruksundersøkelsene et like lavt antall, nemlig bare 22 i 1985.

Også i våre undersøkelser blir antallet i minste laget. Men undersøkelsene viser samme tendens helt entydig: Kvinner i alderen 20-24 år som bor alene har dårligere boforhold enn mennene. Ingen enkeltresultater er statistisk signifikante, men alle tre undersøkelsene peker i samme retning.

Tabell 5

Personer i alderen 20-24 år som bor alene og har mangel ved boligstandarden, etter kjønn.

Mangel= bor trangt eller mangler kjøkken, bad eller wc.

Bor usikkert= leier møblert, eller tidsbegrenset

Kilde 1: Landsomfattende personundersøkelse, Norges Markedsdata, 4. kvartal 1986. Totalt 3810 personer

PROSENT	BOR TRANGT	HAR MANGEL	HAR MANGEL ELLER BOR USIKKERT	ANTALL
Kvinner	44%	50%	75%	(36)
Menn	38%	40%	64%	(47)

Kilde 2: Undersøkelse i 6 kommuner (fire mellomstore byer, to landkommuner), representativt utvalg av personer 20-34 år i hver kommune, 1987. Totalt 1201 personer

Kvinner	68%	88%	91%	(34)
Menn	54%	70%	81%	(37)

Kilde 3: Undersøkelse i Oslo i et representativt utvalg av personer 20-34 år. Totalt 516 personer

NB: GRUPPEN ER ALENEBOERE I ALDEREN 20-29 ÅR

Kvinner	43%	56%	61%	(54)
Menn	29%	40%	51%	(35)

Fotnote til tabell:

I Oslo 1986 må vi ta med 25-29-åringene blant aleneboerne i tillegg til de i alderen 20-24 for å komme opp i 80-90 intervju. Akkurat for Oslo er boforholdene for 25-29-årige aleneboende kvinner dårligere enn for tilsvarende gruppe av menn.

Generelt viser undersøkelsene at yngre aleneboere har blant de dårligste boforholdene av alle. Kvinner og elever/studenter bor aller dårligst. I tallene som er referert til fra kilde 2 er spørreskjemaene ettersendt personer som ble trukket ut, men som hadde flyttet ut av

kommunene i utvalget. Mange av de var elever/studenter og de viser høyere tall for andel med mangler. Når vi tar de som hadde flyttet ut av materialet, synker andelen med mangel med omkring 10 prosentpoeng.

Inntekten til de yngre aleneboerne

Foran har vi satt den lavere boligstandard i sammenheng med at kvinner har dårligere inntekt, - er en "økonomisk underklasse". Det viser seg da også at de aleneboende yngre tjener mindre. På landsbasis i 1986 tjente over halvparten av kvinnene under kr. 60.000, mens bare en fjerdedel av mennene lå så lavt. Ingen kvinner hadde over 140.000 kr i 1986, mens 17% av mennene hadde dette.

I spesialundersøkelsen i seks kommuner er inntektsgrensene noe annerledes, men bildet i hovedtrekkene det samme.

Dette gjelder også for Oslo (1986), her for aldersgruppen av aleneboende på 20-29 år: bare 19% av kvinnene og hele 63% av mennene minst 141.000 kr i inntekt i 1986.

I tabellen overfor varierer tallene for boligstandard ganske mye fra undersøkelse til undersøkelse. Siden materialet er så lite for denne undersgruppen, er det vanskelig å ha sikre meninger om forskjellene. Men det kan se ut som at yngre personer som bor alene i mellomstore byer har det vanskeligst. 90% av kvinnene og 80% av mennene har enten standardmangel eller bor usikkert, mens tallene er omtrent 20% lavere i de to andre undersøkelsene. (Dette er ikke helt sammenlignbart fordi Oslo-undersøkelsen har begge aldersgrupper i 20-årene med.) Vi har i andre sammenhenger vært inne på at aleneboere utenom de store byene kan ha vanskeligere for å skaffe seg bra boforhold enn i de større byene hvor tilbudet av småboliger er større. Disse tallene er i pakt med en slik oppfatning, selv om grunnlaget er litt for spinkelt til å slå fast denne tolkningen.

I og med at kvinner generelt flytter hjemmefra tidligere enn mennene, mente vi at dette ville kunne bety at de oftere bodde bedre ved ta de hadde fått mer tid på seg til å skaffe en bedre bolig. Men dette har altså ikke slått til. Når vi undersøker botiden viser det seg at det heller ikke er klare forskjeller mellom kjønnene.

Tabell 6

Inntekt for personer i alderen 20-24 år som bor alene etter kjønn.
Inntekt i 1000 kr

Kilde 1: Landsomfattende personundersøkelse, Norges Markedsdata, 4. kvartal 1986. Totalt 3810 personer

PROSENT	INNTEKT FOR HUSHOLDNINGEN					Uoppg	Sum	Antall
	Under 60	60-99	100-139	140-199	200+			
Kvinner	56	14	22	0	0	8	100	(47)
Menn	26	11	36	13	4	10	100	(36)

Kilde 2: Undersøkelse i 6 kommuner (fire mellomstore byer, to landkommuner), representativt utvalg av personer 20-34 år i hver kommune, 1987. Totalt 1201 personer

PROSENT	INNTEKT FOR PERSONER 20-24 ÅR SOM BOR ALENE					Uoppg	Sum	Antall
	Under 11	11-70	71-109	110-152	153+			
Kvinner	24	24	24	17	3	8	100	(34)
Menn	3	27	38	16	13	3	100	(37)

Kilde 3: Undersøkelse i Oslo i et representativt utvalg av personer 20-34 år. Totalt 516 personer

PROSENT	INNTEKT FOR PERSONER 20-29 ÅR SOM BOR ALENE					Uoppg	Sum	Antall
	Under 10	10-64	65-100	101-140	140+			
Kvinner	0	20	9	50	19	2	100	(54)
Menn	6	8	6	17	63	0	100	(35)

Nye datakilder

Kari Skrede (1, side 37) peker på muligheten for at kvinner status som økonomisk underklasse kan bli ytterligere forsterket dersom ikke mer lik arbeidsfordeling både i lønnet og ulønnet arbeid blir oppnådd. Vår hypotese er at yngre kvinner havner nederst på skalaen av personer i en presset bolig-etableringssituasjon (med to-inntektshusholdningene øverst). Dette kan komme til å vise seg del ved at færre kvinner etablerer seg alene i ung alder, dels ved at de oftere bor dårligere enn menn som bor alene.

I løpet av 1988 gjennomføres en ny landsomfattende boforholdundersøkelse med det ekstra utvalg av husholdninger i Oslo og Akershus. Det vil gi muligheter til å få bekreftet det vi mener å ha sett i de undersøkelsene vi hittil har gjennomgått. Med stadig stigende bokostnader for de som skal inn på boligmarkedet vil kjønnsforskjellene kunne bli sterkere. Generelt er etableringsproblemene store, og kanskje størst for unge kvinner. Dette vil også kunne gi seg utslag i større andeler som leier seg bolig, kanskje med dårlig standard som vi ofte finner i leieboliger. - Den nye boforholdsundersøkelsen vil være bedre egnet til å gå nærmere inn på ulike sider ved boligstandarden som viser ulikheter mellom kjønnene.

At kvinner over den første etableringsalderen bor bedre enn menn kan tenkes å henge sammen med hvilke krav og ønsker har til boligen. Utover analyser av Boforholdsundersøkelsen vil vi også gå inn på disse spørsmålene i andre undersøkelser som vi har data om dette. I første rekke er det undersøkelsene gjort i representative utvalg av yngre personer (20-34 år, - først og fremst utført i bykommuner i 1982, 1986 og 1987. Tilsammen dreier det seg om nær 3000 intervju i de største og tre mellomstore byer).

3. LITTERATUROVERSIKT

BRITTA MARTENS OG SIRI NØRVE

Bibliografi

Denne bibliografien er en del av et forprosjekt om bolig, miljø og likestilling, utført for kommunal- og arbeidsdepartementet, 1988.

Innen området bolig og miljø finnes det en stor generell litteratur. På samme måte finnes det en stor litteratur om kvinner og osv, der bolig og/eller miljø drøftes. Denne litteraturen finner vi i foreliggende samfunnsvitenskapelige oversikter, som f. eks. i: 'Oversikt over samfunnsvitenskapelig forskning om kvinner : litteratur og prosjekter, Oslo, 1988, (NAVF's sekretariat for kvinneforskning. Arbeidsnotat 3/88).

I denne lista er det gjort et snevrere utvalg. Litteraturen må forholde seg eksplisitt til likestilling og bolig og/eller miljø. Det er gjort få unntak fra denne hovedregelen.

Litteraturen omfatter bøker og artikler utgitt i Danmark, Norge og Sverige i tidsrommet 1980 til 1988. En engelskspråklig publikasjon er tatt med fordi den ansees å være ei grunnbok i dette feltet.

For å få fatt i mest mulig, også materiale som er publisert på litt uvanlig måte har vi tatt kontakt med ulike institusjoner og personer som kan ha spesiell kunnskap om feltet. En takk til dem alle for stor interesse og hjelpsomhet.

Følgende kilder er nytta:

- BODIL, nordisk database
- BIBSYS, database for universitetene:
 - Universitetet i Trondheim
 - Universitetsbiblioteket i Tromsø
 - Universitetsbiblioteket i Bergen
- UBO:BOK, universitetsbiblioteket i Oslo
- Norges byggforskningsinstitutt's egen samling
- Tidsskriftet 'Sosiologi idag'
- Tidsskriftet 'Tidsskrift for samfunnsforskning'

Følgende institusjoner har vært kontakta angående egne notater, serier eller andre publikasjoner:

- Sosiologisk institutt, universitetet i Oslo
- Statsvitenskapelig institutt, universitetet i Oslo
- Transportøkonomisk institutt
- Norsk institutt for by- og regionforskning
- Norges kommunal og sosialskole
- Arkitekthøgskolen i Oslo
- Institutt for industriell miljøforskning(IFIM)
- Rogalandsforskning
- NTNf, Norges tekniske- og naturvitenskapelige forskningsråd

Følgende institusjoner har vært kontakta m.h.t. andre literaturoversikter og generelt om kunnskapssituasjonen:

- Senter for kvinneforskning, Universitetet i Oslo
- NAVF's sekretariat for kvinneforskning
- NORAS
- CEKVINA, Center for kvindeforskning i Aarhus v/ Betty Vang
- Kvinfo, Dokumentasjonssenter for kvindespørsmål, København
- Statens institut för byggnadsforskning, Gävle, v/ M. Bjørk
- Statens byggeforskningsinstitut, København, v/ H. Vestergård

Literaturlisten inneholder 50 referanser. Fordi den er så begrenset, er den ikke ordnet tematisk, men alfabetsisk etter forfatter. Vi hadde forventet å finne noe mer ut fra det siste 10-årets interesse for likestillingsspørsmål. Men det er altså lite som er skrevet i dette perspektivet om bolig og miljø og lista avspeiler nok kunnskapssituasjonen på dette feltet.

Arbeidet er utført av Britta Martens og Siri Nørve

Redaksjonen avsluttet des. 1988

- Aistrup, P.
Bryd rammerne, København, 1983, avgangssoppgave, 60 s.
Utgitt av: Kunstakademiets arkitektskole, institutt for by- og
landskapsplanlægning
- Alnæs Ivar
Kvinner må frem i boligsamvirke : intervju med Mette Sjølie, Bo,
1982, årg. 20, nr 5, s. 7-9
- Alstrup, I.
Kvindekrav til planlægningen, Byplan, årg. 34, 1982, nr 4, s. 115-
119
- Ansbjerg, I. og Birch, K.
Amerikanske utopier, Blød by, 1981, nr 12, s. 4-7
- Ansbjerg, I. og Birch, K.
Amerikanske utopier - forsøg på at kollektivisere husarbejdet,
Blød by, 1981, nr 13 s. 4-7
- Arborelius, L. og Kettnaker, V.
Enfamiljshus åt alla? (og) Påverkas sociala förhållanden av
hushøjden?, AT. Arkitekttidningen, 1982, nr 2, s.9-11
- Askeberg, Ingrid
Det er de små detaljerna som gør huset, Byggindustrin, 1986, årg.
56, nr 32, s. 29-30
- Berg, E., Blomberg, I., Cavallin, K., Cronberg, C., Eisenhauer,
E., Kærnekull, K., Lundahl, G., Norrby, A., Sangregorio, I-L. og
Viden, S.
Det lilla kolektivhuset - en modell før praktisk tillämpning,
Stockholm, 1982, 123 s.
(Statens råd før byggnadsforskning. Serie-T 14:82)
- Cronberg, Tarja
Kvinden bag mandens by - det usynlige og den uformelle økonomi,
Byplan, årg. 33, 1981, nr 6, s. 206-211
- Cronberg, Tarja og Sangregorio, I-L.
Du sköna nya vardag : om datateknik och boende, Stockholm :
Prisma, 1981, 117 s.
- Edström, R-M og Kærnekull, K.
Bygga och bo på kvinnors villkår : rapport fra en konferanse,
Rødhus Klit 1981, 1981, 85 s.
Utgitt av: Nordiske kvinners bygge- og planforum

Fagerberg, S., Kærnekull, K., Landell, N-E og Liljestrøm, R.
Vi bor før att leva, Stockholm, 1980, 253 s.
(Statens råd før byggnadsforskning. Serie-T 11:80)

Forskargruppen før det nya vardagslivet
Det nya vardagslivet, Stockholm : Liber, 1984, 260 s.
Utgitt av: Nordisk Ministerråd i samarbeid med Nordisk Råd

Forskergruppen for det nye hverdagslivet
Veier til det nye hverdagslivet, København, 1987, 176 s.
(Nord 1987:61)
Utgitt av: Nordisk ministerråd

Hagberg, J-E.
Kvinnornas riddare : hushållstekniken som befriare eller erøvere,
Stockholm, 1987, s. 11-29
Publisert i: Daedalus 1987. Utgitt av: Sveriges tekniske museum

Hagberg, J-E.
Tekniken i kvinnornas hender : hushållsarbete och hushållsteknik
under tjugo- och trettiotalen, Malmö : Liber, 1986, 293 s.
Utgitt av: Linköpings universitet

Haslebo, Gitte
Fordeling af tid og arbejde i velferdsstaten : landsplanlægning
1983-2000, København, 1982, 56 s.
Utgitt av: Miljøministeriet.

Haug, I. m. fl...
Kvinner og regional planlegging : rapport fra konferanse arr. av
Kvinnepolitisk planforum 21. - 22. april 1980, Oslo, 1981, 116 s.
(Norsk institutt for by- og regionplanlegging. Rapport 1981:1)

Hayden, D.
The grand domestic revolution : a history of feminist design for
American homes, neighbourhoods and cities, Cambridge : MIT Press,
1981, 367 s.

Hindrup, Birgit og Vang, Betty
Kvinderne og den fysiske planlægning : en citatsamling, Aarhus,
1982, 110 s.
(Arbejdsrapport nr 1)

Hjorthol, Randi
Kvinner og arbeidsreiser : en gjennomgang og diskusjon av
foreliggende materiale, Oslo, 1983, 95 s. + vedlegg
(Prosjektrapport)
Utgitt av: Transportøkonomisk institutt

- Hjorthol, Randi
Planlegging på kvinners premisser kan gi bedre byer, Samferdsel,
1983, nr 10, s. 84-86
- Holst, Signe
Halve boligsamvirket(?), Bo, 1982, årg. 20, nr 5, s. 7-9
- Hovden, Kjersti
Kvinneinteresser og boligplanlegging, Oslo : Fondet for markeds-
og distribusjonsforskning, 1980, 13 s.
- Irvoll, Grete
Likestillingsarbeidet må aldri stoppe opp : det er nå det begynner,
Bo, 1986, årg. 24, nr 4, s. 20-21
Intervju med Signe Holst
- Jarløv, Lena
Boende och skaparglädje : människors behov av skapande verksamhet
- en försummad dimension i samhällsplaneringen, Göteborg, 1982,
212 s. + I-XV s.
Utgitt av: Chalmers tekniska högskola
- Kaul, Sigrun
Kvinnemakt og/eller arkitektur, Byggekunst, 1980, nr 8, s. 342-345
- Kaul, Sigrun
Ny planlegging for nytt hverdagsliv, Nytt om kvinneforskning,
1985, årg. 9, nr 3, s. 5-10
- Kaul, Sigrun
Nærmiljø på kvinners vilkår,
Publisert i: Kvinneforskning for samfunnsplanlegging : rapport fra
et seminar. Oslo : NAVF's sekretariat for kvinneforskning, 1983.
(Arbeidsnotat 2/1983.) s. 21 - 27
- Kaul, Sigrun
Planlegging av bolig og nærmiljø sett i likestillingsperspektiv.
Oslo, 1981, 10 s.
(Norsk institutt for by- og regionplanlegging. Notat 1981:105)
- Kjølsrød, Lise
Kvinnekår i bygdebyen, Oslo, 1980, s. 247-271
Publisert i: Universitetet i Oslo, Institutt for sosiologi.
Skriftserie 1980:48
- Kærnekull, K.
Jæmstældhet ær en planeringsfråga. AT. Arkitekttidningen, 1980, nr
2 s. 3-6

Langberg, Kamma

Boligen : også et arbejdssted,
 Publisert i: Ørum-Nielsen, A. (red.) Kvindebyg : kvindelige arkitektjers nytænkning, København, 1985, s. 64 - 68, (Forum for kvindeforskning, vol. 5, nr 2)

Larsen, V og Topsøe Jensen, H.

Urban planning and the everyday life of women, Hørsholm, 1985, 55 s.
 Utgitt av: Statens byggeforskningsinstitutt&

Navne, Anne-Dorte

Kvinderum i en mandsverden : om kvindeliv og planlægning,
 Publisert i: Ørum-Nielsen, A. (red.) Kvindebyg : kvindelige arkitektjers nytænkning, København, 1985, s. 58 - 64, (Forum for kvindeforskning 1985, vol.5, nr 2)

Nyberg, A.

Den "befriande", "førtryckande" hushållstekniken?, Stockholm, 1987, s. 121-130
 Publisert i: Tid, boende, teknik. Statens råd før bygnadsforskning. Serie-T 10:87

Pedersen, B.

Gemensam nærtvettstuga - planering, utrustning, handikappanpasning, Stockholm, 1980, 26 s.
 (Statens råd før bygnadsforskning. Serie-T 1:80)

Sangregorio, I-L.

Den amerikanska drömmen drabbar kvinnorna hårdast, Att bo, 1983, nr 4, s. 54-57

Sangregorio, I-L.

Kvinnorum i mansvärld? : hur stadsplanering och bostadspolitik påverkat den amerikanska kvinnans situation, Stockholm, 1984, 118 s.
 (Stockholms universitet, Forum før kvinnliga forskare och kvindeforskning. Skriftserie 1984:1)

Sangregorio, I-L.

Kvinnors städer ser inte ut som männens, Hertha, 1983, nr 5, s. 36-38

Stangeby, I.

Bygge og bo på kvinners vilkår 1981 : samarbeid i nærmiljøet, eksempler på gjennomføring. Rapport fra en konferanse, Nytt om kvindeforskning, 1981, nr 3, s. 27-31

Topinen, A.

Bygga och bo på kvinnors villkår : det nya vardagslivet : rapport från kvinnokonferens Grankulla, Finland 23. - 25. augusti 1985, 1985, 99 s.

Utgitt av: Nordiske kvinners bygge- og planforum

Valla, Gerd-Liv

Kvinneperspektiver i forskning for samfunnsplanlegging. Hva gjør RFSP?, Nytt om kvinneforskning, 1983, nr 3, s. 3-7

Vang, Betty

Det aristoteliske efterslæb, Stockholm, 1987, 54 s.

(Nordiska instituttet for samhøllsplanering. Nordplan meddelande 1987:5)

Vang, Betty

Om kvinders levevilkår og fysisk planlægning, Aarhus, 1988, 165 s. (CEKVINA. Center for kyindeforskning i Aarhus. Arbejdsnotat nr 5)

Vestbro, D-U.

Kollektivhus från enøkshus till bogemenskap, Stockholm, 1982, 297 s. (Statens råd for byggnadsforskning. Serie-T 27:82)

Vestergaard, Hedvig

Boendets informella økonomi,

Publisert i: Walden, L. J., Priset for boende, Gøvle, (Statens institutt for byggnadsforskning, Meddelande M83:20,) s.143 - 147

Åkerman, B., m. fl...

Den ukända vardagen : om arbete i hemmen, Stockholm : Akademilitteratur, 1983, 303 s.